

## SOOČANJA

### Revitalizacija religije in desekularizacija družbe v Sloveniji?



dr. Zdenko  
Roter

#### I. UVODNA POJASNILA

Vprašanja glede revitalizacije religije in desekularizacije ali celo kontrasekularizacije v sodobnih družbah so osrednja tema teoretičnih diskurzov in empiričnih socioloških raziskav v sodobni (zlasti zahodni) sociologiji religije v svetu in nekoliko tudi pri nas.

Pri nas je temo celovito aktualiziral in javno izpostavil v letu 1986 dr. Srdjan Vrcan s knjigo *Od krize religije k religiji krize* (prilog raspravi o religiji u uvjetima suvremene krize).<sup>\*</sup> Bistveno za njegovo teoretično analizo je na eni strani vztrajanje, da je nujno povezati teoretične in empirične sociološke raziskave religije pri nas z dognanji sociološke vede v svetu, na drugi strani pa na postavki, da moremo družbena dognanja (v pogledu religije) pri nas preiskovati in razumeti le v povezavi s tovrstnimi dogajanjem v svetu, in na tretji strani, da lahko razumemo spremembe v verskih razmerah pri nas le v kontekstu globalnih družbenih dogajanj.

Moramo pa opozoriti, da smo v okviru empiričnega raziskovanja vere in nevere v Sloveniji tudi pri nas, neodvisno od raziskovanj v svetu, pa tudi v Jugoslaviji, že sorazmerno zgodaj ugotovili nekatere znake sprememb v verski situaciji ter izrazili domneve o prihodnjem razvoju. Tako smo zapisali ob poskusu primerjalne analize vere in nevere v Sloveniji v obdobju 1968–1978 z obdobjem 1978–1983 tudi naslednje, za sedanjo raziskavo relevantne ugotovitve:

Vprašanje je, ali je izbrano leto 1978 primerno kot izhodiščna točka za novo opazovanje v primerjavi z desetletjem 1968–1978. Zelo verjetno bo primerneje izbrati leto 1980, leto Titove smrti, ki je prineslo v nadaljnji družbeni razvoj sprva mnoge negotovosti, da je kasneje prišla globalna strukturalna družbena kriza, ki še traja. V življenju narodov, ožjih družbenih skupin in posameznikov pa je to povzročilo po desetletju sorazmerne materialne in duhovne konjunktore velike pretrese, predvsem pa negotovosti glede prihodnosti. Strah pred jutrišnjim dnem, povezan z bistvenim padanjem življenjske ravni, ustvarja psihološke dispozicije tudi za raznovrstne religiozne orientacije. Domnevamo torej, da se bi to slej ko prej moralo pokazati na vernosti in obiskovanju verskih obredov, kakor jo ugotavljamo z raziskavami javnega mnenja.

\* Školska knjiga, Zagreb, 1986, str. 1–205.

Za zdaj pa nam primerjalne ugotovitve (leto 1983 – op. Z. R.) še ne kažejo sprememb. Shematično bi sedanje stanje označil lahko takole:

a) Potem ko smo v desetletju 1968–1978 zabeležili velik padec verujočih (od 67,8% na 45,3%), se tudi v naslednjih letih giblje delež verujočih pod 50%; to označuje slovensko družbo še vedno kot izrazito pluralistično glede (ne)religiozne orientacije.

b) Po letu 1978 se je ustalil tudi delež t. i. nedeljnikov, če štejemo kot takšne tiste, ki obiskujejo verske obrede *vsako* nedeljo. Leta 1983 je to 11% odraslih v slovenskem prebivalstvu. Če pa k njim prištejemo še tiste, ki obrede obiskujejo vsaj enkrat mesečno, potem vidimo, da se skupni delež po letu 1978 *ustali* na ravni ca 20% odraslega prebivalstva, kar pomeni, da *sekularizacijski procesi pri nas še trajajo*.

c) Globalne sekularizacijske brazde lahko tudi ugotovimo, če opazujemo *heterogenost skupine religioznih*. Leto 1983 to izrecno potrjuje. Religiozna populacija razpade na dva večja in en manjši del. Le 23% verujočih obiskuje obrede vsako nedeljo oz. 41,9% je takšnih, ki so v cerkvi vsaj enkrat mesečno. Kar 45,9% pa je takšnih vernikov, ki gredo v cerkev ob verskih praznikih ali ob posebnih priložnostih. To so t. i. obdobjni (sezonski) verniki ali verniki treh dejanj (krst, poroka, pogreb), torej tisti, ki so do cerkve in njenih aktivnosti oblikovali izrazito potrošniški odnos. Ne gre pa prezreti, da je 12,2% takšnih verujočih, ki so izrecno izjavili, da ne obiskujejo verskih obredov, ki so do cerkve negativno opredeljeni. V vseh opazovanih letih od 1968 dalje ostaja ta skupina stabilna glede veličine, kar kaže, da gre za sorazmerno trajen in ne le za prehodni pojav. Ko bomo opazovali stališča do središčne dogme o Kristusu bogu in človeku, se nam bo globina sekularizacijskih procesov prav gotovo potrdila.

č) Najvišji delež nereligioznih smo zabeležili leta 1978 (42,8%), potem pa ta delež neznatno, a vendarle pada do 38,6% leta 1983. Samo po sebi to ne bi bilo niti pomembno. A vendar ne gre prezreti, da se to dogaja ob hkratnem rahlem naraščanju verujočih od 45,3% leta 1978 na 47,7% leta 1983. Le v medsebojnem primerjanju obeh deležev bi lahko bila skrita neka dinamika, ki sem jo napovedal kot možnost že v raziskovalnem poročilu za SJM 1981/82. Ali je v tem videti začetek krize nereligiozne orientacije, ki je tako sunkovito izbruhnila v desetletju 1968–1978? So to le znanilci določene revitalizacije religiozne usmeritve? Tega z gotovostjo ni mogoče napovedati, ni pa izključena, celo zelo verjetna je ob upoštevanju razmer, v katerih živimo. Verjetno bi bili bližji utemeljenosti te domneve, če bi imeli možnost iz podatkov razbrati kaj več o strukturah in vsebinah prepričanj neverujočih.

d) Ob komentiranju globalnih podatkov moram opozoriti še na *delež do vere neopredeljenega prebivalstva*. V razdobju 1978–1983 je dokaj stabilen in predstavlja nad 10% prebivalstva, kar je enako deležu vernikov, ki vsako nedeljo obiskujejo obrede. Formulacija modalitete (ne morem reči ali sem veren ali ne) sicer navaja k sklepanju, da gre za začasno kategorijo ljudi, ki se kasneje odločajo za vernost ali pa za nevernost. Vendar pa ostaja dejstvo, da se ta kategorija obnavlja, da iz nje »izstopajo« stari in »nastopajo« novi, kar samo po sebi zanika smiselnost tistega sklepanja, ki meni, da je pri nas osnovna dilema biti veren ali neveren.«\*

\* Ta daljši povzetek sklepanj leta 1984 navajam po: Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983, RI FSPN, 1984, cikl., str. 23–24.

In prav analiza podatkovnega gradiva 1978–1987 naj bi (ob primerjavi z desetletjem poprej) vsaj do določene mere razrešila, potrdila ali zavrnila domneve iz 1984. leta.

Seveda moram takoj na začetku opozoriti, da se bom v tej analizi *omejil samo na eno razsežje sekularizacije oziroma desekularizacije*. Mislim na vidno oddaljevanje oziroma približevanje prebivalstva religiji in cerkvi, ki ga v empiričnem raziskovanju zaznavamo navadno z ugotavljanjem vernosti na podlagi lastne izjave, obiskovanjem različnih verskih obredov, odnosom do cerkveno formuliranih dogmatičnih resnic ter vloge in pomena religioznih vrednot v življenju posameznikov in družbenih skupin. Vse to v okviru možnosti, ki nam jih daje kontinuirana raziskava slovensko javno mnenje (SJM) že od 1968 dalje. Pomen teh raziskovanj poudarja tudi dr. Vrcan, ko poskuša analizirati versko situacijo v Jugoslaviji, pri tem pa med drugim ugotavlja: »Da bi podprl trditve o upočasnitvi in ustavitvi sekularizacije v prvem smislu, lahko navedem izsledke raziskovanja javnega mnenja v Sloveniji, ki so, na žalost, edino sistematično in redno ponavljana raziskovanja javnega mnenja na ravni republike pri nas. Z. Roter ob analizi podatkov teh raziskovanj ugotavlja, da smo zabeležili največji delež nereligioznih leta 1974 (42,8%), potem pa ta delež pada, čeprav neznatno do 38,6% leta 1983. Samo po sebi to ne bi bilo pomembno. Toda ne smemo prezreti, da se to dogaja ob počasni rasti verujočih od 45,3% leta 1978 na 47,7% leta 1983. V tej medsebojni primerjavi bi lahko bila skrita neka dinamika, zato Roter upravičeno zastavlja vprašanje, ali v tem ni mogoče videti začetka krize nereligiozne orientacije, ki se je tako naglo prebela v desetletju 1968–1978. V potrditev tega sklepa bi lahko navedli izsledke tudi nekaterih drugih raziskovanj, predvsem med srednješolsko mladino v Splitu.«\*

Strokovna sociološka literatura, tudi S. Vrcan, praviloma govori o treh razsežjih tako imenovanega preobrata od sekularizacije k revitalizaciji religije.

*Prvo razsežje* vključuje spremembe predvsem na *individualni osebni ter družbenoskupinski, družbenoslojevski ravnini*. Dogajanja so predvsem v znamenju večjega zanimanja prebivalstva kakšne dežele za verska vprašanja, verske vrednote, verske resnice in se sprva manifestirajo kot povečanje vernosti prebivalstva (ne glede na tehniko merjenja te vernosti), kasneje pa praviloma že v povečanju udeleževanja obrednih aktivnosti v opazovanem družbenem prostoru delujočih religioznih organizacij, pa tudi v pojavljanju novih verskih skupin, verskih gibanj (bodisi znotraj tradicionalnih religioznih organizacij ali zunaj njih), ki so lahko tudi zunaj dosega tradicionalnih strokovnih definicij religiozne vere, religioznega. Vrcan omeja, da gre pri tem za dogajanja, ki pomenijo »svojevrstno plimno valovanje religioznosti v družbi in v kulturi, ki sta izrazito sekularno in pluralistično artikulirani in takšni ostajata tudi vnaprej.«\*

*Drugo razsežje* vključuje predvsem *spremembe v sociološko opredeljenem družbenem statusu religioznosti, religioznih institucij in religioznih organizacij*. Dogajanja so predvsem v znamenju premika pomenov religioznega za družbeno in kulturno življenje opazovane dežele. Dogajanja so tudi v znamenju premikov religioznega iz ravnine zasebnega na ravnino javnega. Po Vrcanovem mnenju takšna družba in kultura še vedno ohranjata

\* S. Vrcan, *Od krize religije k religiji krize*, Zagreb, 1986, str. 157.

\* prav tam, str. 95

bistveno sekularno naravo, a v njiju religije bistveno pridobivajo javen pomen, religiozne organizacije postanejo eden od (tudi političnih) dejavnikov v pluralistično artikuliranem družbenem in kulturnem življenju.\*\* V specifičnih razmerah socialističnih družb (vključno tudi z našo deželo) naj bi to pomenilo tudi ponavljajoče se aktivnosti cerkvenih organizacij, da bi predstavljale religijo kot »teizem z izrecno javnimi funkcijami« in ne zgolj obrednimi.\*\*\*

*Tretje razsežje* vključuje spremembe znotraj določene religije, religiozne sistema in religiozних organizacij. Spremembe v znamenju preobrata od sekularizacije k desekularizaciji naj bi pomenile predvsem spremembe v razmerju sil, teženj, tendenc znotraj določene zgodovinskokulturne religije. Svočas sem podrobno analiziral dogajanja znotraj krščanstva, ki naj bi bila vedno tudi v znamenju konfliktov med institucionalnim in spontanim.\* To je t. i. dialektika med spontanim in institucionalnim. Preobrat k desekularizaciji naj bi pomenil predvsem popolno prevlado institucionalnega nad spontanimi gibanji. II. vatikanski koncil naj bi izvirno pomenil nadvlado spontanega, kar je vodilo k t. i. prenovi. Prenova naj bi bila prekinjena. Preobrat naj bi bil v znamenju restavracije starih odnosov. V teoloških terminih naj bi to pomenilo prestop iz reformacije v protireformacijo. V socialnopolitičnih terminih bi to pomenilo preobrat od progresivizma h konzervativizmu, od modernizma, liberalizma k tradicionalizmu in integrizmu. Nastal je plimni val religioznega fundamentalizma oziroma po mnenju S. Vrcana naj bi bile v jugoslovanskem prostoru ustvarjene ugodne možnosti in subjektivna usmeritev katoliške cerkvene hierarhije za novo katoliško rekonkvisto.\*\*

*Četrto razsežje*, ki posebej zadeva socialistične dežele, naj bi predstavljalo kompleksno krizo nereligiozne orientacije.\*\*\* Pri tem ne gre predvsem za bistveno zmanjšanje kredibilnosti laične kulture in na tej kulturi funkcionirajočih humanističnih vrednot; te so včasih v znamenju naravnost triumfalističnega manifestiranja humanističnega optimizma, ki izhaja iz apriornega prepričanja o samozadostnosti ter vsemoči človeka in njegovega razuma. V kulturni in duhovni zgodovini so nihanja od »zatona svetega« k »povratku svetega« trajna sestavina razvoja in civilizacijske dialektike. Tovrsten »povratek svetega« je v sodobnih družbah v tem trenutku lahko interpretirati tudi kot humanistično reakcijo človeštva nad človeško predrznostjo, oholostjo in brezmejnim igranjem z njegovo prihodnostjo zaradi prepričanja o človekovi absolutni moči. V mislih imam drugačno krizo nereligiozne orientacije v socialističnih deželah. Eksplozija nereligiozne usmeritve v naši deželi je imela dvojen vir, dvojni obliko. Po eni strani je bil to izbruh spontanega humanističnega ateizma velikega dela prebivalstva zaradi neomajnega prepričanja, da pomeni socialistični družbeni projekt možnost uresničevati pravično družbo v pravem pomenu besede. Partizanska generacija je prenesla navdušenje za delo pri uresničevanju projekta v prvih mesecih po osvoboditvi na večino prebivalstva. Iz leta v leto pa je navdušenje in z njim povezano upanje, plahnelo. Leto 1980, ob Titovi

\*\* prav tam, str. 95

\*\*\* prav tam, str. 157.

\* Z. Roter, Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1977, Lj., 1976

\*\* S. Vrcan, Od krize religije . . . , str. 159

\*\*\* Tega razsežja Vrcan ne izpostavlja! Sodim, da je možna sestavina sociološkega raziskovalnega modela za socialistične dežele.

smrti, je zadnje leto, ko je plamen tega upanja ponovno zagorel v prepričanju, da je uresničljiva t. i. »Titova pot«. Nato pa ta plamen nezadržno ugaša\* s padanjem ugleda Zveze komunistov, ki doseže leta 1987 najnižjo točko; avtomatično pade tudi kredibilnost ateistične nereligiozne orientacije, ki je pomemben identifikacijski simbol ZK. Po drugi strani pa je bila to »eksplozija« ateistične drže iz razlogov družbenega konformizma. Ne glede na različne razlage in poudarke o pomenu in naravi ateistične drže kot javnega mišljenja in vedenjskega obrazca pri družbenih razlagalcih glede pogojev za pripadanje Zvezi komunistov, je slej ko prej po prepričanju ljudi prevladovala praksa favoriziranja ne le vodilne vloge ZK, marveč tudi komunistov kot ljudi. To pomeni, da so ob oficialno vodeni in prevladujoči kadrovske politiki zasedali vodilna mesta v politiki, ekonomiji, športu, kulturi in vseh drugih sektorjih družbenega življenja (vključno z Rdečim križem in drugimi popolnoma »nevtralnimi« asociacijami) člani Zveze komunistov primarno zaradi članstva in ne glede na njihove strokovne sposobnosti ter dejanske moralne lastnosti. To pa je povzročilo včlanjanje v ZK iz čistega karierizma, družbene udobnosti in zaradi potencialnega pridobivanja družbenih privilegijev. Sedanja kriza članstva v ZK, posebej izstopanja, so le eno znamenje krize te vrste nereligiozne orientacije, znamenje, ki je lahko večpomensko. Lahko je tudi posledica prepričanja, da je sedanji trenutek čas, ko se bodo nehali družbeni privilegiji članstva. Lahko je tudi zaradi nezadovoljstva nekaterih, ker jih niso »izbrali« za mesta, ki so si jih želeli. A gotovo ne samo to. Ta kompleksna kriza nereligiozne orientacije nosi v sebi tudi možnost za »vračanje razočaranih« v okviru cerkvene religioznosti kot identifikacijskega simbola »razočaranih«, pa tudi kot ideološkega okvira, ki bi dajal možnosti za nov tip pravične družbe, v tem primeru na religioznih temeljih.\*

*Peto razsežje* preobrata od sekularizacije k revitalizaciji religije in k desekularizaciji družbe vključuje dogajanja v *znamenju radikalnega preloma od hegemonije sekularne kulture in duhovnosti k hegemoniji sakralne kulture in duhovnosti*. Revitalizacija religije naj bi po mnenju S. Vrcana »kot svojo bistveno komponento vključevala odrinjenje in izključitev vseh bistvenih družbenih in kulturnih sprememb, nastalih pod vplivom razvoja modernih družb, na prvem mestu sekularizaciji. Revitalizacija religije v tem smislu je usmerjena izrazito protimodernistično, tradicionalistično, protipluralistično, konzervativno in moralno rigoristično. Kontra sekularizacija je proces, usmerjen na popolno religizacijo družbenega življenja, predvsem političnega, s totalnim zavojevanjem sveta in družbe za religijo«. \*\* Kontra sekularna družba seveda vključuje postopno ali enkratno brutalno izključitev kakršnegakoli sekularnega pogleda na svet, od radikalno ateističnega, marksističnega do humanističnega. V primeru slovenske družbe bi to pomenilo povratek, restavracijo predvojnega klerikalnega režima v obdobjih njegovega najvišjega vzpona in totalne hegemonije krščanskega duhovnega totalitarizma, ki je večino sekularnih usmeritev prisilil v politično in kulturno podzemlje.

\* Glej zbirne podatke Slovensko javno mnenje '87 (Pregled in primerjava rezultatov raziskav SJM 68–SJM 87, Delavska enotnost, Ljubljana, 1987)

\*\* To razsežje sem obdelal kot lastno zamisel nekoliko obsežneje v primerjavi s prejšnjimi.

\*\* S. Vrcan, prav tam ... str. 95–96

*Šesto razsežje\** bi bilo v znamenju sicer načeloma začasne ali lahko dalj časa trajajoče »delitve oblasti« dveh duhovnih in kulturnih totalitarizmov, ki sta v deželi, vsak v določenem zgodovinskem obdobju, imela prevlado, hegemonijo. Razumljivo, da gre na eni strani za religiozni, na drugi pa za sekularni totalitarizem z vsemi znaki parareligioznega. Do soglasja, do skupne ocene o nujnosti sporazumevanja zaradi delitve moči in oblasti bi lahko prišlo zaradi domneve, da je sodelovanje edina možnost, da bi bila dosežena formalna integriteta etnične skupnosti. Dvojna hierarhična mreža institucij bi legitimno dovoljevala vključevanje prebivalstva le v eno ali drugo organizacijsko mrežo z možnostjo prehajanja iz ene v drugo le ob dogovoru zaradi ohranitve ravnotežja. Kontrasekularnost takšne hipotetične družbe bi bila v tem, da bi bili ljudje ujeti le v dve legitimni ideološki mreži, to seveda izključuje vsakršno možnost pluralne duhovne, politične in kulturne orientacije prebivalstva ter artikulacije pluralnih orientacij. Zagotovo ima prav to možnost v mislih S. Žižek, ko ob letošnjem spominjanju slovenskega religioznega, političnega in kulturnega leaderja J. E. Kreka ugotavlja: »Še bolj grozljiva pa je perspektiva reaktualizacije Kreka danes. Povejmo direktno: na ta način se pripravlja teren za ‚zgodovinski kompromis‘ ZK z desno – populistično antidemokratsko strujo ‚civilne družbe‘, tj. pripravlja natanko teren za slovensko različico tega, do česar je nedavno prišlo v Srbiji. Zdaj, ko ZK mora sklepati pakt s civilno družbo, se odloča način nove ideološke artikulacije, ki bo odigrala hegemono vlogo: če bo prišlo do pakta s krekovstvom, je v nekem pomenu daleč od metaforičnega, vse izgubljeno.«\* Podobno idejo lahko najdemo tudi v Vrcanovi analizi strategij cerkvenih organizacij v sodobnem jugoslovanskem družbenem prostoru ob sodobni družbeni krizi, ko med drugim ugotavlja: »Takšen odgovor danes lahko damo mnogo laže kot denimo pred petimi ali šestimi leti. Zdi se namreč, da je navkljub izraženi polarizaciji v katoliškem cerkvenem in kulturnem krogu prišlo zadnja leta do zmanjšanja prej vidnih razlik v obnašanju katoliške cerkve na Hrvaškem in v Sloveniji. Do zmanjšanja razlik je prišlo v zelo pomembni smeri: v odnosu do nacionalnega momenta v obnašanju cerkve v teh dveh republikah. Do zmanjšanja razlik je prišlo potem, ko so v Sloveniji na povsem posvetni, politični in kulturni ravnini javno sprožili razpravo o domnevni ogroženosti slovenske nacionalne samobitnosti v socialistični federativni Jugoslaviji in so tako dejansko oživel tudi ‚slovensko vprašanje‘ v današnji Jugoslaviji. To seveda ni ostalo brez odmeva tudi na vedenje katoliške cerkve v Sloveniji.«\*\* (Oba primera sem navedel v ilustracijo, čeprav menim, da nista pravilno izbrana in ne moreta služiti kot dokaz dejanskih dogajanj v okviru šestega razsežja tim. revitalizacije religije). Oba avtorja namreč prezreta nekaj neizpodbitnih dejstev. Marginalizacija cerkvenih organizacij kot simptom sekularizacije je pri nas (kot v drugih socialističnih državah) potekala mnogokrat represivno,

\* Tudi to razsežje uvajam na lastno pobudo in prav tako menim, da lahko predstavlja enega od sestavov sociološkega raziskovalnega modela za preiskovanje t. i. revitalizacije religije.

\* S. Žižek, Krekovstvo, ko Slobodan in Janez skupaj zakoračita ..., Mladina, št. 37/30, oktobra 1987, str. 12. Ne soglašam z izbiro primera, ki ga S. Žižek navaja kot »dokaz« svojim napovedim. Soglašam pa z njim, da je tašna slovenska različica kontrasekularizacije teoretično možna.

\*\* S. Vrcan, prav tam, str. 175. Tudi ta »primer« Vrcan ni dobro izbral in z njim se brezpogojno ne strinjam.

nasilno in ni bila le logična posledica razvoja sekularnih struktur. Depolitizacija Cerkve je bila praviloma razumljena kot prepoved, da bi cerkvene organizacije javno izpovedovale kritične poglede na politično-socialna dogajanja, mnogokrat pa je bila dobrodošla pozitivna politična agitacija ali podpora; to je prišlo do veljave mnogo bolj v obdobjih, ko je funkcionirala jugoslovanska različica t. i. stalinistične verske politike. Sekularizacija kulturnega življenja je v določenih obdobjih imela znamenja »proletarske kulturne revolucije«, saj za zgodovino npr. slovenskega naroda tisto pred letom 1941 sploh ni bilo pomembno (razen seveda dela KP). V tem smislu je bil npr. izbor zgodovinsko pomembnih Slovencev popolnoma arbitraren. Šele demokratizacija političnega življenja v smislu dejanske kulturne in duhovne pluralizacije je omogočila tudi javno pojavljanje zamisli, rešitev ali kulturnih dobrin v smeri, da bi se uresničeval socialistični družbeni projekt, a denimo z religioznimi argumenti ali obrazložitvami, itd. V tem smislu Vrcanova analiza strategije cerkvenih organizacij v sedanjem trenutku jugoslovanske družbene krize *implicitno* (čeprav nehote, o tem sem prepričan) predpostavlja popoln *molk* cerkvenih organizacij glede moralnih razsežij socialističnega dogajanja kot edino legitimno strategijo teh organizacij v sekularni družbi. A to so že druga vprašanja, ki se jim bom posvetil v drugem delu svoje raziskave v letu 1988.

Kot sem to že omenil, se bom v tej študiji zavestno omejil pretežno na prvo razsežje preobrata od sekularizacije k revitalizaciji religije v Sloveniji 1987.

## ANALIZA PODATKOVNEGA GRADIVA ZA OBDOBJE 1978–1987

### 1. Verni, neopredeljeni, neverni – medletne primerjave 1978–1987 – narava premikov v globalni distribuciji

Gibanje vernosti, nevernosti in neopredeljenosti bomo sedaj opazovali znotraj devetletnega obdobja 1978–1987. Kakor smo to videli že prej, pomeni leto 1978 oziroma 1980 prelomno leto. Prelomno v dveh pogledih. Najprej je to končno leto povsem specifičnih gibanj vernost-nevernost v desetletju 1968–1978, ko je prav to leto dosežena najnižja (statistična) točka vernosti in najvišja nevernosti. Je pa to tudi začetno leto novih gibanj. Medletne primerjave 1978–1987 bom analiziral predvsem z namenom, da bi ponovno preizkusil hipotezo, ki sem jo oblikoval že konec 1984. leta: »Najvišji delež nereligioznih smo zabeležili leta 1978 (42,8%), potem pa ta delež neznatno, a vendarle pade do 38,6% leta 1983. Samo po sebi to ne bi bilo niti pomembno. A vendar ne gre prezreti, da se to dogaja ob hkratnem rahlem naraščanju verujočih od 45,3% leta 1978 na 47,7% leta 1983. Le v tem medsebojnem primerjanju obeh deležev bi bila lahko skrita neka dinamika, ki sem jo napovedoval kot možnost že v raziskovalnem poročilu za SJM 1981/82. Ali je v tem videti začetek krize nereligiozne orientacije, ki je (nereligiozna orientacija op. Z. R.) tako sunkovito izbruhnila v desetletju 1968–1978? So to le znanilci določene revitalizacije religiozne usmeritve? Tega z gotovostjo ni mogoče napovedati, ni pa izključena, celo zelo verjetna je, ob upoštevanju razmer, v katerih živimo.«\*

\* Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983, RI FSPN, (razmn.) str. 23–24.

	- v %							
	1978	1980	1982	1983	1984	1986	1987	total
verni	46,1	49,0	51,7	48,8	51,7	53,9	52,0	50,5
neopredeljeni	10,4	8,5	8,3	11,7	9,9	10,0	12,4	10,3
neverni	43,5	42,4	40,0	39,5	38,4	35,1	35,6	39,2
N =	2028	1993	1999	2019	2315	1990	1984	14328 100,0

Pregled pokaže, da so se uresničile napovedane spremembe. *Delež vernih* je narastel od 46,1% v letu 1978 na 52,0 v letu 1987. Porast sicer ni velik (+5,9%), upoštevanja vredna je tendenca naraščanja. To glede na leto 1968 pomeni vsaj dvoje: padanje vernosti, ki je bila značilna za obdobje 1968–1978, se je ustavilo, zaznano pa je tudi rahlo naraščanje. Za zdaj ni mogoče reči, ali gre za naraščanje oz. ustalitev cerkvene vernosti ali pa je pojav bolj kompleksen. Nekatere odgovore v tem pogledu bomo lahko dali v nadaljevanju. Seveda je pri tem pomembno, da je *delež nevernih* v istem obdobju padel od 43,5% v letu 1978 na 35,6% v letu 1987 (-7,9%), kar seveda vsaj začasno govori tudi o določeni krizi nereligiozne orientacije, čeprav sestavlja skupino nevernih še vedno tretjina odraslih prebivalcev Slovenije. Kar zadeva neopredeljene, ne moremo govoriti o enakih znakih, saj njihov delež v obdobju 1978–1982 najprej pade (-2,7%), nato pa do 1987 narašča (+4,1% glede na leto 1982 oz. +2,0% glede na leto 1978).

	v %							
	1978	1980	1982	1983	1984	1986	1987	total
obiskujejo								
verske obrede*	46,5	48,3	47,3	50,6	49,2	54,5	53,2	49,9
ne obiskujejo								
verskih obredov	53,5	51,7	52,7	49,4	50,8	45,5	46,8	50,1
	2028	1993	1999	2019	2315	1990	1984	14328 100,0

Čeprav obiskovalce verskih obredov sestavljajo respondenti, ki hodijo v cerkev, pa so med njimi redni nedeljniki in tisti, ki gredo k obredu le nekajkrat letno, lahko ugotovimo, da je skupina obiskovalcev porasla od 46,5% leta 1978 na 53,2% leta 1987 (+6,7%) in seveda obratno: neobiskovalci so padli od 53,5% leta 1978 na 46,8% leta 1987 (-6,7%). Povečal se je torej obisk v cerkvi. To pa (z vsemi omejitvami seveda) vendar pomeni, da se je povečalo zanimanje za Cerkev, da so cerkve leta 1987 polnejše kot leta 1978, da gre v *osnovi* vendarle le za naraščanje vernosti, povezane s Cerkvijo (cerkvene vernosti). Povsem drugačne tendence so v obdobju 1978–1987 v primerjavi s tistimi, ki smo jih ugotovili za obdobje 1968–1978,

\* Odstotki v tem tabelarnem pregledu se neznatno razlikujejo od že objavljenih. To se je zgodilo pri ponovnem računalniškem preračunavanju (Number of missing observations = 326!). Tabelarni pregled izdelal RC FSPN. To velja tudi za vse druge tabele in tabelarne primerjave. Iz preračunavanj so namreč izpuščeni podatki tistih, ki so izjavili, da ne morejo odgovoriti. Statistične »disonance«, nastale zaradi tega, so nepomembne in se gibljejo v mejah od 1–2%.



ko je šlo za hud padec obiskovalcev (-13,2%!) in porast neobiskovalcev (+13,9%)\*.

	- v %							
	1978	1980	1982	1983	1984	1986	1987	total
veren – cerkveno dosleden	12,0	12,9	11,8	11,2	11,4	11,9	11,6	11,8
		20,9	22,4	22,5	20,5	20,9	22,7	21,7
veren – cerkveno nedosleden	8,9	9,5	10,7	9,3	9,5	10,8	10,1	9,8
veren – cerkveno ravnodušen	20,5	19,4	20,8	22,4	22,5	25,0	23,8	22,1
veren – necerkven	4,7	7,2	8,5	5,9	8,2	6,2	6,5	6,8
neopredeljen	10,4	8,5	8,3	11,7	9,9	11,0	12,4	10,3
neveren – nedosleden	2,7	2,8	1,3	3,0	2,3	2,3	3,2	2,5
neveren – dosleden	40,8	39,7	38,7	36,5	36,1	32,9	32,4	36,7
	2028	1993	1999	2019	2315	1990	1984	14328 100,0*

Ta pregled nam omogoča vpogled v notranjo sestavo predvsem vernih, saj jih imamo sedaj razvrščene kar v štiri skupine. In zagotovo nam bo to omogočilo vsaj do določene mere razstreti tudi notranjo dinamiko gibanja vernosti, tisto, ki smo jo imenovali »skrita dinamika«. Prvo, kar nam zbujajo pozornost, je v opazovanih letih količinsko nespremenjena skupina vernih-cerkveno doslednih (12,0% leta 1978 in 11,6% leta 1987), to je tistih, ki na zastavljeno vprašanje odgovarjajo: »Sem veren in redno, vsako nedeljo obiskujem verske obrede«. Skupina tistih, ki so s cerkvijo (prek obredov) najbolj povezani, je povsem stabilna v primerjavi z obdobjem 1968–1978, ko smo med drugim ugotovili »delež tistih vernih, ki vsako nedeljo obiskujejo verske obrede, se je v opazovanem obdobju prepričljivo zmanjšal od 21,7% (1968) na samo 11,8% (1978)\*. Potemtakem je takšnih, ki se zgrinjajo okoli župne cerkve, vsako nedeljo manj, če pri tem kajpada računamo, da so v skupine vključeni le odrasli prebivalci, stari nad osemnajst let in torej v naše opazovanje ni všteta mladina oziroma otroci.\*\* V obdobju 1978–1987 se je skupina odraslih nedeljnikov potemtakem izrazito ustalila, erozija obiskovalcev nedeljske maše iz prejšnjega obdobja se je zaustavila. Podobno sliko dobimo, če k nedeljnikom prištejemo še verne-cerkveno nedosledne (sem veren in pogosto, vsaj enkrat mesečno obiskujem verske obrede) in ustvarimo statistično skupino tim. vernih-cerkvi zvestih. Medtem ko je delež te skupine v obdobju 1968–1978 izrazito padel (od 32,0% leta 1968 na 20,5 leta 1978), je v obdobju 1978–1987 padanje ustavljeno in se

\* Skupino obiskovalcev sestavljajo vsi respondenti, ki so izjavili, da obiskujejo verske obrede (ne glede na izjavo o verovanju). TABELARNI PREGLED RC FSPN.

\*\* Glej Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978, Maribor, 1982, str. 40–41, 54

\* Podrobno obrazložitev te tipološke lestvice glej prav tam, str. 19–27

\* V tej študiji uporabljam za leto 1978 podatek od 12,0%. Razlika (0,2%) je nastala pri ponovnem računalniškem preračunavanju, na kar sem že opozoril

\*\* Vera in nevera, ... str. 35

giblje od 20,5% do 22,7% (leta 1986); to je celo znamenje rahlega naraščanja. S tem pa se je potrdila domneva, ki smo jo oblikovali že svojčas: »Numerični podatki, ki jih obravnavamo (šlo je za padanje deleža skupine vernih-cerkvi zvestih v obdobju 1968–1978), nas navajajo k domnevi, da se bo tudi pri nas za daljše časovno obdobje ustalilo jedro okoli 20% odrasle populacije (stratifikacijsko sicer zagotovo ne reprezentativne), ki se bo redno zbirala okoli lokalne cerkve v diaspori ne toliko kot ostanek »starega« krščanstva, marveč bolj kot žarišče novega pojmovanja vere in verskih aktivnosti, kar bo verjetno tudi vplivalo na spreminjanje ‚zastarelih‘ cerkvenih struktur«.\*\*\* Kot že rečeno, se je ta naša svoječasna domneva za zdaj potrdila vsaj v zadnjem opazovanem obdobju.

*Skupina vernih – cerkveno ravnodušnih* (na vprašanje odgovarjajo: sem veren in le včasih, ob velikih praznikih in posebnih priložnostih obiskujem verske obrede) je bila v vseh dosedanjih opazovanjih količinsko vedno bolj številna kot druge skupine vernih. To velja tudi v obdobju 1978–1987. To so verniki treh dejanj ali obdobji, kot jih imenujejo nekateri, zlasti verski (pastoralni) sociologi. Ko smo jih analizirali v študiji medletnih primerjav 1968–1978, smo ugotovili, da je med vsemi verskimi skupinami najbolj ustaljena, čeprav je bil opazen tudi rahli padec, od 23,2% leta 1968 na 20,1% leta 1978. Ugotovili smo tudi, da gre v tem primeru za »drugi krog« članov Cerkve, ki vidijo v njej predvsem »servis za svete stvari« oz. »sakralno administracijo za rojstva, poroke in smrti«. »Ali kot pravijo sociologi: vsak krščeni je še naprej ostal član cerkve, sociološko in psihološko pa se obnaša kot običajni uporabnik njenih ritualnih uslug, ki jih seveda izbira sam in do katerih je močno kritičen«. \* Če smo ugotovili za obdobje 1968–1978 rahlo padajoči trend, vidimo v obdobju 1978–1987 rahlo naraščajočega (od 20,5% leta 1978 na 23,8% leta 1987). Naraščanje cerkvene vernosti, ki smo jo zapisali prej, gre torej predvsem na rovaš te skupine, potemtakem porabnikov svetih uslug. To pa kajpada tudi pomeni, da so ob velikih praznikih bolj polne cerkve kot svojčas in tudi nekakšno vračanje slovenske populacije k upoštevanju in spoštovanju krščanskih praznikov, za katere je svojčas veljalo prepričanje (v mislih imam predvsem božič, veliko noč in farna žegnanja), da bo njihov pomen ali popolnoma ugasnil ali pa bo vsaj bistveno marginaliziran. Najbolj to ilustrira praznovanje božiča (leta 1986 75,3% vprašanih).

*Skupina vernih – necerkvenih* (sem veren, a ne obiskujem verskih obredov) je tudi v obdobju 1978–1987 nepomembna, neznatna glede na celotno populacijo. Njen delež (od 4,7% leta 1978 do 6,5% leta 1987) pritrjuje naše svoječasne zaključke: »Pričakovanja (o vztrajnem uveljavljanju čistega modela necerkvene religioznosti, ki vključuje poleg drugega tudi abstiniranje od cerkve organiziranih verskih obredov op. Z. R.) se niso uresničila. Nimam posebnih elementov za domnevanje o razlogih ne le stagniranja, marveč celo zmanjševanja te skupine. Mislim pa, da je eden od temeljnih razlogov ideološka »nabitost« ozračja pri nas, vsaj kar zadeva versko vprašanje. Ta globinska ideološka polarizacija na verne in neverne, ki se vzdržuje tudi hoteno, in to včasih z ene, včasih z druge, včasih pa kar z obeh strani, sili verujoče, da se vsaj simbolično ‚zgrinjajo‘ okoli cerkve, oziroma se v njihovi zavesti cerkev pojavlja kot nekakšen varuh, zaščitnik

\*\*\* Z. Roter, Vera in nevera . . . , str. 36

\* Z. Roter, Vera in nevera . . . , str. 38

človekovih verskih pravic. Tako se vzdržuje nekakšna miselnost geta, ki seveda preprečuje uveljavljanje v drugih deželah močno prisotnih procesov resničnega ponotrnanja vernosti...«\*.

Tudi iz teh razlogov je, vsaj po mojem, v naši deželi (v primerjavi z zahodnimi) mnogo manj aktualno in urgentno vprašanje raziskovanja tim. *nevidne religije v pravem pomenu te besede*. To pa hkrati tudi pomeni, da je v naši deželi (a to velja tudi za vse dežele realnega socializma) bolj kot drugod (na zahodu) močno aktualna in prav tako nujna zahteva po sociološkem raziskovanju posvetne, civilne strani in religije vsakdanjega življenja, ki v smislu funkcionalistične sociološke teorije delujejo kot funkcionalen nadomestek cerkvene religije.

Poglejmo zdaj še *skupino neopredeljenih*, torej tistih, ki ne morejo reči niti da verujejo, niti da ne verujejo in ob tem obiskujejo ali pa ne obiskujejo verskih obredov. Deleži teh so se v obdobju 1969–1978 gibali od 6,5% prvo leto opazovanja (leta 1968 te modalitete nismo imeli) do 10,2% leta 1978. Medletna primerjava 1978–1987 kaže na različne deleže v posameznih letih s tem, da je ta delež leta 1987 12,4%; to govori vsaj deloma za rahlo naraščanje. To po eni strani navaja k domnevi o nadaljnji diversifikaciji svetovnonazorskega pluralizma in morda tudi k domnevi o rahljanju tiste globalne ideološke polarizacije (na verne in neverne), o kateri sem govoril.

Ob globalni predstavitvi (verni, neverni, neopredeljeni) sem že govoril o krizi nereligiozne orientacije. Ta prihaja še bolj do veljave, če posebej opazujemo skupino *nevernih doslednih* (ki ne verujejo in ne obiskujejo verskih obredov). Padajoči trend v obdobju 1978–1987 velja le zanje in ne za skupino vernih-nedoslednih (ki ne verujejo in obiskujejo verske obrede). Padeč je izrazit, od 40,8% leta 1978 na 32,4% leta 1987 (–8,4%). Na hipotetični ravni bi lahko izpostavili vsaj dve razlagi o »posvetni« osnovi te spremembe. Zelo verjetno je to povezano s tem, da pada zaupanje prebivalstva v graditeljski koncept zveze komunistov. Iz drugih podatkov raziskav SJM namreč vemo, da je skupina respondentov, ki menijo, da je politika, za katero se zavzema Zveza komunistov pri nas, skladna z interesi večine, padla od 43,9% leta 1978 na samo 8,3% leta 1987, kar je najnižji delež, odkar preiskujemo slovensko javno mnenje.\* Ne glede na različna razlaganja namreč ZK v očeh ljudi vendarle velja za ateistično organizacijo. Padanje ugleda ZK pomeni torej tudi padanje pomenov njenih ideoloških simbolov. Krizo nereligiozne orientacije pa lahko povežemo tudi z zmanjševanjem prepričanj ljudi o svoji samozadostnosti, torej s krizo tiste humanistične orientacije, ki formulira absolutno človekovo samozadostnost in izključuje vsako transcendenco.

Da bi lahko dognali čimbolj verjetne hipoteze o tem, kako razumeti spremenjeno dinamiko verni-neverni v zadnjih devetih letih, bomo opazovali še razmerja med deleži posameznih skupin vernih znotraj celote.

Pregledna tabela nam vendarle razstre nekatere nejasnosti. Delež vernih-cerkveno doslednih, torej tistih, ki so s Cerkvijo (prek obredov) najtesneje povezani, se znotraj verske skupine celo zmanjšuje od 26,1% leta 1978 na 22,3% leta 1987. Le vsak peti član Cerkve se vsako nedeljo vrača

\* Prav tam, str. 39–40

\* RI FSPN, sumarni podatki. Sliko res nekoliko popravlja podatek, da 48,8% respondentov leta 1987 meni, da je ta politika *deloma* skladna, vendar je tudi res, da je skupina tistih, ki menijo, da ta politika ni skladna, v vseh letih prav leta 1987 najmočnejša (25,9%), medtem ko je bilo teh leta 1978 samo 2,2%.

	- v %							
verni	1978	1980	1982	1983	1984	1986	1987	total
verni – cerkveno dosledni	26,1	26,4	22,7	23,0	22,2	22,1	22,3	23,5
		45,4	45,7	43,4	42,0	40,7	42,0	41,7
verni-cerkveno nedosledni	19,3	19,3	20,7	19,0	18,5	19,9	19,4	19,4
verni – cerkveno ravnodušni	44,4	39,5	40,1	45,9	43,5	46,4	45,9	43,7
verni – necerkveni	10,3	14,7	16,4	12,1	15,9	11,6	12,4	13,4
N =	935	977	1034	986	1196	1073	1031	7232 100,0

v cerkvev. Če združimo prvi dve skupini vernih (cerkvi zvestih), kar moramo storiti, saj tudi mesečno obiskovanje cerkve pomeni precej tesno povezanost, opazimo isto dinamiko – rahlo zmanjševanje. Naraščanje vernosti v celoti v opazovanem obdobju torej ne kaže na porast tiste cerkvene vernosti, ki pomeni visoko stopnjo identifikacije s cerkvenimi vrednotami in normami. Temu pritrjuje tudi gibanje skupine vernih – cerkveno ravnodušnih, saj njen delež kaže na tendenco naraščanja. Dodatno osvetlitev dobi skupina vernih-necerkvenih, ki je sicer v razmerju do celotne raziskovane populacije skoraj nepomembna, a znotraj skupine vernih njena vloga nekoliko naraste, saj je vsak deseti član Cerkve takšen, ki ne obiskuje obredov. Skupina v celoti vernih je ustaljena, ali celo rahlo narašča.

Te ugotovitve lahko ilustriramo še z opazovanjem gibanja znotraj skupine vernih, in sicer razmerja med skupino vernih-cerkvi zvestih (prva in druga modaliteta) ter skupino vernih-cerkvi skoraj odtujenih (tretja in četrta modaliteta).\*

Skupino verni-cerkvi skoraj odtujeni smo dobili tako, da smo vernimdo cerkve ravnodušnim priključili še tiste *vernike*, ki izjavljajo, da ne obiskujejo verskih obredov. O razmerju med tema dvema osnovnima skupinama vernih smo že svojčas, ob analizi obdobja 1968–1978, ugotovili: »Pokaže se, da je skupina vernikov, ki jim cerkev pride prav le v »nujnih« primerih, zelo močna in zvečine za 3–4% večja od cerkvi zvestih. Lahko domnevamo, da se bo *razmerje v korist cerkvi odtujenih* vsaj ohranilo, če že ne povečalo, saj je pri cerkvi zvestih padajoča težnja nekoliko, čeprav neznatno, večja.«\*

	- v %							
	1978	1980	1982	1983	1984	1986	1987	total
verni – cerkvi zvesti	45,3	45,8	43,4	42,0	40,6	42,0	41,7	42,9
verni – cerkvi skoraj odtujeni	54,7	54,2	56,6	58,0	59,4	58,0	58,3	57,1
	N = 7232, 100,0							

\* Utemeljitev in opis značilnosti teh konstruiranih skupin sem podrobneje podal v delu Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978, Maribor, 1982, str. 38–39

\* Prav tam, str. 39. Komentar izhaja iz analize razmerja med obema skupinama v okviru celotne raziskovane populacije. Nova tabela pa kaže razmerje med skupinama znotraj vernih (100,0).

Pokaže se, da se domneva v obdobju 1978–1987 še vedno deloma potrjuje. Skupina vernih v celoti raste predvsem prek podskupine verni-cerkvi skoraj odtujeni. To pa pomeni, da še vedno ni mogoče govoriti o vsestranski revitalizaciji cerkvene vernosti.

Čeprav smo poudarili, da je vprašanje o nevidni religiji in njeno raziskovanje pri nas manj aktualno in urgentno, se mu le do določene mere lahko približamo s primerjalno analizo izjav o vernosti ter obiskovanju verskih obredov in izjav o veri v boga ali neko višjo silo. Morebitna razlika v korist zadnje bi lahko govorila o razliki med cerkveno (vidno) in nevidno religioznostjo. Imamo na voljo primerjalne podatke iz dveh sondaž slovenskega javnega mnenja, in sicer 1980 in 1986. Obe leti sta v opazovanem obdobju in bi nam morebitna dinamika znotraj verovanja v boga ali višjo silo lahko pomagala pojasnjevati že ugotovljene spremembe glede cerkvene vernosti.

Ali verujete, dvomite ali ne verujete, da je bog ali neka višja sila?

	- v %							
	verni		neopredelj.		neverni		total*	
	1980	1986	1980	1986	1980	1986	1980	1986
1. verujem, da je bog	50,7	48,2	5,5	5,5	0,5	0,6	25,6	26,8
2. dvomim, da je bog, verujem, da je neka višja sila	28,4	34,1	29,9	31,2	2,5	3,9	17,5	23,2
							55,3	61,8
3. ne verujem, da je bog, toda verujem, da je neka višja sila	12,5	9,4	30,5	23,4	8,2	11,9	12,2	11,8
4. ne verujem, da je bog in ne verujem, da je neka višja sila	8,4	8,3	34,1	39,9	88,8	83,7	44,6	38,2
total	49,2	53,9	8,4	11,0	42,4	35,1	N = 1962 100,0	1990 100,0

	1980	1986
verni po lastni izjavi	49,2	53,9
verni v boga ali višjo silo	55,3	61,8
neverni po lastni izjavi	42,4	35,1
neverni v boga ali višjo silo	44,6	38,2

Izjave o (ne)veri v boga ali neko višjo silo v medletni primerjavi (1980–1986) kažejo na podobne težnje kot izjave o (ne)veri in (ne)obiskovanju verskih obredov. Skupina tistih, ki verujejo v boga ali višjo silo, je

\* koeficient kontingence C = 0.61851 (1986) in 0.64021 (1980)

v obeh letih večja od vernikov, obe pa sta v tem obdobju porasli. In obratno, skupina tistih, ki ne verujejo v boga ali višjo silo, je sicer obe leti nekoliko večja od nevernikov, hkrati pa je v opazovanem obdobju prav tako padla kot neverniki. In če bi sprejeli domnevno razlago o nevidni religioznosti kot o že označeni razliki, potem šteje statistično leto 1980 +6,1% in leto 1986 +7,9%; to je težko primerljivo z mnogo večjimi razlikami med konfesionalnimi verniki in verujočimi v boga ali neko višjo silo v drugih deželah zahodnega sveta (Francija, ZDA, Nemčija, itd.).

Analize notranjih struktur, zlasti vernih, pa tudi neopredeljenih in deloma nevernih, pa znova opominjajo na njihovo heterogenost. Ne le, da so npr. pri vernikih velike razlike glede obiskovanja verskih obredov, na kar smo že večkrat opozorili, marveč ni doslednosti celo glede vere v boga (ali neko višjo silo), to pa je ključna struktura in zahteva vsake konfesionalne (cerkvene) religioznosti. Na to kaže podatek, da samo 50,7 oz. 48,2% vernih veruje v boga, drugi pa dvomijo vanj, ne verujejo oziroma vero v boga nadomeščajo z vero v neko višjo silo ali pa celo tega ne. V tem pogledu je skupina neverujočih bolj homogena (88% oz. 83,7%). Še podrobnejša notranja analiza vernih (po znanih štirih skupinah) v obeh letih pokaže, da trdnost vere v boga pada hkrati s padanjem intenzivnosti obiskovanja verskih obredov:

	- v %							
	verni – cerkveno dosledni		verni – cerkveno nedosledni		verni – cerkveno ravnodušni		verni – necerkveni	
	1980	1986	1980	1986	1980	1986	1980	1986
veruje v boga	87,5	81,4	59,0	62,6	32,6	31,3	21,5	27,4

Heterogenost (ne)verskih prepričanj članov cerkve lahko identificiramo še z distribucijo deležev (ne)vere v boga ali višjo silo po skupinah (ne)obiskovalcev verskih obredov.

	- v %							
	obiskovalci verskih obredov		neobiskovalci verskih obredov		total**			
	1980	1986	1980	1986	1980	1986	1980	1986
verujem, da je bog dvomim, da je bog, toda verujem, da je neka višja sila	48,9	45,3	3,8	4,5	25,6	26,8		
ne verujem, da je bog, vendar verujem, da je neka višja sila	27,3	34,3	8,4	9,8	17,5	23,2		
ne verujem, da je bog in ne verujem, da je neka višja sila	12,7	10,1	11,7	13,8	12,2	11,8		
	11,1	10,2	76,0	71,8	44,6	38,2		
	48,3	54,5	51,7	45,5	100,0	100,0		

\* Izvleček iz tabelarnega gradiva RC FSPN, creation date 2. okt. 1987. Koeficient kontingence C = 0.68757 (1980) in 0.66224 (1986)

\*\* Koeficient kontingence C = 0.57164 (1980) in 0.56423 (1986)

Med obiskovalci verskih obredov je manj kot polovica verujočih v boga in s statistično pomembnimi deleži takšnih, ki ne verujejo niti v boga niti v neko višjo silo. »Vernike v boga ali v višjo silo« pa najdemo tudi med neobiskovalci obredov. Če se je v letu 1986 obisk v cerkvah povečal glede na leto 1980, to tedaj še ne pomeni, da se je povečala tudi vera v boga.

Nasprotno, ugotovljeno je celo njeno padanje. Te podatke, ki smo jih navajali glede vere v boga ali v neko višjo silo, pa lahko beremo tudi v povezavi z drugim pomembnim simptomom sekularizacije, povezanim s stališči do (od cerkve) dogmatično formuliranih verskih resnic; temu se bom podrobneje posvetil v naslednjem delu te študije. Vsaj za zdaj pa že lahko rečemo, da pomeni heterogenost (ne)verskih prepričanj članov cerkve hkrati tudi znamenje (do določene stopnje) razkrojene dogmatične vere oziroma določeno razdaljo med prepričanji vernikov in cerkveno doktrino.

Hipoteze o premikih v razmerjih med religiozno vero in nevero v obdobju 1978–1987 lahko preizkusimo z empiričnimi podatki, zbranimi prek vprašanja: Ali sta po vašem mnenju vera (religija) in cerkev človeku v naši družbi potrebna ali ne? To vprašanje smo res zastavili samo leta 1983, torej v sredini opazovanega obdobja. Res pa je tudi, da lahko podatke primerjamo s tistimi iz leta 1969, ko smo zastavili vprašanje prvič.\* Lahko bi domnevali, da bo krizno obdobje po letu 1980 bolj izpostavilo prepričanja o potrebnosti religije.

	1969	1983
1 – vera človeku danes ni potrebna	22,8	13,9
2 – vera je potrebna človeku, ki si ne more ali ne zna drugače pomagati v težavah in stiskah vsakodnevnega življenja	22,4	25,7
3 – vera je potrebna neizobraženemu človeku, izobraženec pa je ne potrebuje	4,9	2,3
4 – človeku danes zadoščajo osebna verska prepričanja, medtem ko mu cerkev ni več potrebna	8,1	8,3
5 – vera in povezanost s cerkvijo sta tudi za današnjega človeka potrebni	28,7	24,2
6 – se ne more odločiti	5,6	13,0
7 – drugo	1,6	1,5
8 – nimam mnenja o tem, nisem razmišljal	5,9	11,2

Vsekakor so zaznavni premiki, čeprav bomo sklepanja morali še preizkušati s ponovnim postavljanjem vprašanja. *Težnjo po naraščanju* kažejo stališča o veri kot pomoči v težavah in stiskah, če si ne more ali zna drugače pomagati. Domnevamo, da bodo ta stališča v prihodnje še naraščala. Bistveno se je *zmanjšal* delež stališča o nepotrebnosti vere današnjemu človeku. Povečala se je skupina neodločenih (skupaj 6 in 8 od 11,5% leta 1969, na 25,4% leta 1983), prepolovil se je delež stališča, ki reducira vero kot potrebo neizobraženih. Stališča o zadoščanju osebnih verskih prepričanj so leta 1983 količinsko pod ravnijo skupine vernih-necerkvenih (5,9%).

\* Primerjavo sem pod določenimi vidiki opravil že leta 1984, vendar ne strogo v tem smislu, da bi preizkušal hipotezo o revitalizaciji in sekularizaciji. Glej Z. Roter, *Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983*, RI FSPN, 1984, str. 51–62. Numerični podatki računalniške obdelave 1984 in 1987 se za malenkost razlikujejo iz razlogov, ki sem jih že navedel (number of missing observations = 48)

potrebnost vere 1983	verni cerkveno dosledni	verni cerkveno nedosledni	verni cerkveno ravnodušni	verni necerkveni	neoprede- ljeni cerkveni	neopre- delj. ne- cerkveni	neverni nedo- sledni	neverni dosledni	total*
1 – ni potrebna	3,5	4,3	3,3	9,2	4,3	6,3	14,8	29,3	13,9
2 – potrebna v stiskah, težavah	24,2	21,4	26,7	21,8	21,3	23,9	27,9	27,9	25,7
3 – potrebna izobraženim	0,0	1,6	2,6	2,5	4,3	3,5	1,6	2,4	2,3
4 – zadoščajo osebna verska prepričanja	1,3	2,1	6,8	16,0	10,6	20,4	13,1	8,7	8,3
5 – potrebna povezanost z vero in cerkvijo	60,8	55,1	36,4	18,5	13,8	6,3	13,1	4,1	24,2
6 – se ne more odločiti	6,2	8,6	15,9	19,3	29,8	23,2	16,4	9,1	13,0
7 – drugo	1,3	1,6	1,1	0,8	1,1	0,0	1,6	2,2	1,5
8 – nima mnenja	2,6	5,3	7,1	11,8	14,9	16,2	11,5	16,3	11,2
	11,2	9,3	22,4	5,9	4,7	7,0	3,0	36,5	100,0

\* C = 0.52569



Premiki so v znamenju počasne demarginalizacije verskega pojava kot človeške potrebe.

Po svoje je presenetljivo, da se respondenti (ne glede na svoj osnovni odnos do verovanja in obiskovanja verskih obredov) sorazmerno enakomerno izrekajo za stališče o potrebnosti vere človeka v stiskah in težavah vsakdanjega življenja in da v tem pogledu ni razlik med vernimi, neopredeljenimi in nevernimi. Pričakovati je bilo, da se bodo za modaliteto o potrebnosti vere in povezanosti s cerkvijo današnjemu človeku največ izrekli verni-cerkveno dosledni in da opredeljevanje za ta odgovor pada hkrati z oddaljevanjem skupin od cerkve. To, da izrekanje za modeliteto »nimam mnenja o tem, nisem razmišljal« narašča od minimalnih 2,6% pri vernih-cerkveno doslednih na 16,3% pri nevernih-doslednih ponovno kaže na neartikulirano nereligiozno orientacijo, ki je tudi zaradi tega potencialno nestabilna, negotova in vsekakor prehodna. Pričakovati je bilo, da bo izrekanje za odgovor »vera človeku danes ni potrebna« naraščalo od verskih k never-skim skupinam. V skladu z dosedanjimi zaznavami lahko pričakujemo, da bo v prihodnje nastala homogenizacija stališč predvsem pri vernih-cerkveno doslednih oz. pri tistih, ki so s Cerkvijo bolj povezani.

Ugotovili smo torej nekatere premike v globalni distribuciji vernih, neopredeljenih in nevernih. Na osnovi vsega, kar smo izpostavili, lahko za zdaj rečemo z dokaj visoko stopnjo verjetnosti, da se je v Sloveniji sekularizacija, ugotovljena za obdobje 1968–1978, ustavila, vsaj kar zadeva zmanjšanja skupine vernih ter distanciranja od cerkvenih obredov. Čeprav obisk cerkva v obdobju 1978–1987 rahlo narašča, kakor tudi skupina vernih, pa nam to ne daje opore za zaključek, da imamo (že) opraviti z revitalizacijo (katoliške) religije kot obnavljanje navezanosti ljudi na religijo in povezanosti s Cerkvijo, saj gre nekoliko povečan obisk v cerkvah ter povečanje skupine vernih predvsem na rovaš tistih, ki cerkev obiskujejo le ob velikih praznikih in ob posebnih priložnostih in ki smo jih imenovali verni-cerkveno ravnodušni. Za zdaj ni vidnih znakov za kakovostne spremembe znotraj Cerkve, tako da bi se bolj povezovalo članstvo z njenimi normami in vrednotami. To potrjuje tudi ugotovljena notranja dinamika skupine vernih, saj slej ko prej odpade na tiste, ki so s Cerkvijo intenzivno (prek obredov) povezani, od 40–45% članov Cerkve celo s tendenco rahlega padanja od 1978–1987. Več kot očitna pa je kriza nereligiozne orientacije, ki pa se za zdaj ne kaže avtomatično in proporcionalno na revitalizacijo religiozne orientacije. Kriza nereligiozne orientacije ima svojo samostojno osnovo in ni nastala – to lahko rečemo z določeno stopnjo verjetnosti – zaradi povečane kredibilnosti ali atraktivnosti cerkveno-verskih konceptov in vrednot, marveč zaradi razočaranja, ki je moralnopolitične narave, kot smo to poizkusili argumentirati.

(Se nadaljuje)

## SOOČANJA

### Revitalizacija religije in desekularizacija družbe v Sloveniji? II

#### 2. DISOLUCIJA DOGMATIČNIH VEROVANJ – NADALJEVANJE KRIZE, USTAVITEV RAZKROJA ALI OBNOVA VEROVANJ?



Dr. Zdenko  
Roter

Kot smo že ugotovili, štejejo sociologi tim. disolucijo dogmatičnih verovanj kot enega od zanesljivih kazalcev sekularizacije v svetu krščanske civilizacije in še posebej v deželah, kjer prevladuje katoliška Cerkev. Ta Cerkev bolj kot katerakoli od drugih krščanskih Cerkev vztraja pri zahtevi o brezpogojnem verovanju v celoto dogmatičnih resnic, tudi

v sodobnem razvitem svetu. Zato je bilo pri vseh empiričnih socioloških raziskavah (ne le pri nas, temveč v drugih državah že mnogo prej) upravičeno domnevati, da se bo sekularizacija kazala tudi v večjem ali manjšem razkoraku med vsebinami verske zavesti prebivalstva in dogmatično formulirano vero Cerkev. Zato smo se s tem vprašanjem sistematično ukvarjali že ob analizi vere in nevere v Sloveniji v obdobju 1968–1978, ko smo sekularizacijsko hipotezo preizkušali predvsem z vprašanjem o veri v posmrtno življenje. »Res, da je vera v posmrtno življenje le eden od kazalcev, ob katerih sodobne sociološke raziskave ugotavljajo razpadanje dogmatičnega izpovedovanja vere in oddaljevanje od tradicionalne zvestobe cerkvenemu učiteljstvu ter omenjajo *disolucijo dogmatičnih verovanj* kot pomemben simptom razkristjanjevanja. Številni kristjani ne verujejo več v vse krščanske resnice. Svoj čas so ljudje cerkveno vero ali v celoti sprejemali ali v celoti zavračali. Danes, v sodobnih družbah, potekajo procesi soglašanja ali nesoglašanja vernikov s cerkvenimi učenji drugače. Verska pripadnost ima danes različne in drugačne pomene za ljudi, kot je bil to primer v preteklosti. *Takrat je vedno pomenila* (vsaj na zunaj in kot je bilo od družbe ne le pričakovano, marveč tudi zahtevano) *tudi celovito sprejemanje in priznavanje vseh t. im. božjih in cerkvenih zapovedi brez vsake izjeme*. V sedanosti pa verska oziroma cerkvena pripadnost *le nekaterim* pomeni sprejemanje vseh njenih pravil, predpisov, nauk in norm, za druge pa je to le nekakšno splošno in prostovoljno vključevanje v delo verske skupnosti, ki omogoča in dovoljuje sorazmerno svobodno in osebno doživljanje vere ter razumevanje verskih resnic.«\* Sondaži v letih 1969 in 1975/76 sta potrdili naša predvidevanja. Delež trdne vere v posmrtno življenje je bil v obeh letih sorazmerno nizek (11,8 oz. 11,4%) in manjši, kot je v obeh

\* Z. Roter, *Vera in nevera* ..., str.: 57, 58.

Tab. št. 1

v %

Vera v posmrtno življenje	verni			neopredeljeni			neverni			total*		
	1980	1986	1987	80	86	87	80	86	87	80	86	87
1. da, trdno sem prepričan v to	23,7 35,4	17,8 30,8	18,1 37,5	0,0	1,4	0,8	0,5	0,4	0,1	11,8 17,9	9,9 17,3	9,6 20,3
2. da, toda včasih dvomim	11,7	13,0	19,4	1,8	3,2	3,7	0,5	0,1	0,4	6,1	7,4	10,7
3. ne morem reči, da verujem v posmrtno življenje, vendar nisem čisto prepričan, da je z smrtjo vsega konec	13,4	18,3	18,5	16,5	19,3	29,7	2,1	4,3	24,5	8,9	13,5	22,0
4. ne verujem v posmrtno življenje	40,8	37,1	33,6	67,1	58,3	58,5	94,8	91,6	73,3	65,9	58,5	50,8
5. ne morem izreči	10,4	13,8	10,4	14,7	17,9	7,3	2,1	3,6	1,7	7,3	10,7	6,9
	49,1	53,9	52,0	8,6	11,9	12,4	42,3	35,1	35,6	100,0	100,0	100,0

4 Koefficient kontingence C = 0,49913 (1980), 0,47605 (1986) in 0,45295 (1987)

Tab. št. 2

v %

	Vera v posmrtno življenje									
	veruje (1,2)					ne veruje (4)				
	1969	1975/76	1980	1986	1987	1969	1975/76	1980	1986	1987
1. veren-cerkveno dosleden	62,8	64,9	70,4	67,1	77,0	9,2	10,4	9,7	10,1	12,2
2. veren-cerkveno nedosleden	36,2	41,2	40,4	37,8	54,5	21,8	21,4	33,5	25,7	19,5
3. veren-cerkveno ravnodušen	15,6	17,6	18,4	15,0	18,8	46,3	48,4	52,8	49,0	42,9
4. veren-necerkven	6,8	10,8	11,9	12,9	9,4	63,5	66,2	73,6	60,5	59,4
5. neveren-nedosleden	3,2	2,4	5,6	4,4	1,6	73,4	90,2	92,6	80,0	64,1
6. neveren-dosleden	1,0	0,8	0,7	0,3	0,5	90,7	96,1	94,9	92,4	74,2*

\* Dajemo samo izvlečke iz gradiva za skupine vernih in nevernih. Skupini neopredeljenih zanemarimo. Kvantificiramo le prvi dve modeliteti, glede vere v posmrtno življenje (1, 2) in četrto (4, ne veruje). Za obdobje 1968–1978 glej podrobno v knjigi Z. Roter, Vera in nevera... str.: 69, za obdobje 1978–1987, pa v dokumentaciji RCFSPN. Koefficient kontingence C – 0,60093 (1987); 0,58030 (1986) in 0,60357 (1980)!

letih delež rednih obiskovalcev verskih obredov (nedeljnikov: 17,6% oz. 14,5%). In nasprotno: delež tistih, ki ne verujejo v posmrtno življenje, je bil v istih letih zelo visok (52,7% oz. 60,5%) in kazal težnjo na povečanje. Zato smo ob tem med drugim zaključili. »Potemtakem tudi za naše razmere velja, da tostranska, pretežno porabniška usmerjenost človeka, povečevanje njegovega samozaupanja v svojo moč in podobne značilnosti homo faber verjetno zmanjšujejo pomen predstav o posmrtnem življenju.«\*

Za analizo morebitnih sprememb glede tega po letu 1978 imamo na voljo sondaže v letih 1980, 1986 in 1987.\*\* (Tabela št 1, str. 544).

Podatki razkrivajo vendarle spremembe, čeprav so procesi soglašanja in nesoglašanja z dogmatično resnico o posmrtnem življenju protislovni. Trdna vera v posmrtno življenje v globalni distribuciji ni doživela nobenih preobratov, je celo nižja v primerjavi z obdobjem intenzivne sekularizacije (leta 1969 11,8%, a leta 1987 le še 9,6%). Spremembe so nastale pri decidirani neveri v posmrtno življenje (četrti modeliteta): medtem ko je bil delež teh odgovorov prej 52,7% (1969) oziroma 60,5% (1975/76), naraste leta 1980 na 65,9% in pade leta 1987 na 50,8% (-15,1%?). Izrazite spremembe nastajajo tudi pri odgovoru »ne morem reči, da verujem v posmrtno življenje, vendar nisem čisto prepričan, da je s smrtjo vsega konec«. Medtem ko je bil delež tega odgovora poprej 12,8% (1969) oziroma 11,4% (1975/76), je padel leta 1980 na 8,9% in se leta 1987 izjemno dvignil na 22,0% (+13,1% glede na leto 1980). Spremembe tudi opazimo (v globalu), če seštejemo prvi dve modeliteti (trdna vera, vera z občasnimi dvomi). Po padajočem trendu po letu 1969 doseže to stališče leta 1987 ponovno izhodiščno raven (20,3%). Svoj čas sem zapisal\*\*\*: »Mislim namreč, da vere v posmrtno življenje ne moremo razložiti le kot izraz želje po podaljšanju zemeljskega življenja in v tem smislu ne delim mnenja s tistimi, ki brezpogojno zagovarjajo večno (trajno) živost teh predstav. Lahko namreč prav tako utemeljeno domnevamo, da je vera v posmrtno življenje (vsaj v krščanskem in islamskem kulturnem prostoru), v določeni meri izraz želje po nadomeščanju nezadovoljivega družbenega položaja posameznika in družbenih skupin, v kolikor se je hkrati zdel sicer krivičen, arbitraren, a istočasno tudi nespremenljiv. V kolikor pa se utrjuje množična izkušnja o *spremenljivosti* krivičnega družbenega reda in o tem, da je boljši ali slabši položaj v družbi v dobršni meri odvisen od človekovega lastnega prizadevanja, potem (pod temi pogoji) vera v posmrtno življenje izgublja *to* psihološko osnovo.« Nagibam se k razlagalni podmeni, da je dosedaj ugotovljene spremembe v globalni razporeditvi stališč možno razložiti prav v tem okviru. Kakovostne spremembe (na slabše) v družbenem položaju veliko posameznikov in družbenih skupin, do katerih je prišlo pri nas po letu 1980 in so v zadnjem letu dosegle dramatične (krizne) oblike, so prav gotovo vplivale tudi na zavest prebivalstva. Negotovost, strah pred prihodnostjo, nepredvidljivost jutrišnjega dne, občutek nemoči glede možnosti vplivanja na svojo, predvsem pa na usodo širše družbene skupnosti, in vse drugo, kar spremlja vsakdanje življenje velike večine prebivalstva, je potemtakem po mojem mnenju v veliki meri povezano z ugotovljenimi spremembami. V tem pogledu sem že svoj čas ugotovil naslednje: »Neopredeljeni do

\* prav tam, str.: 66.

\*\* V letih 1980 in 1986 je bilo vprašanje postavljeno v enaki obliki kot v letih 1969 in 1975/76. 1987 leta pa se je vprašanje glasilo: Ali verujete v posmrtno življenje v vicah, peklu ali v nebesih, z enakimi možnostmi odgovorov kot prej. Podatki so zato primerljivi.

\*\*\* Z. Roter, Vera in nevera..., str.: 66.

vere v posmrtno življenje so v obeh sondažah (1969, 1975/76) opazno zastopani (tretja in peta modeliteta, 21,1% in 20,5%), kar potrjuje domneve, da odgovorov o posmrtnem življenju ne bi bilo mogoče reducirati na pozitivne in negativne. Potrjujejo pa ti podatki tudi domneve, ki poudarjajo, da situacija, v kateri biva in deluje človek pri nas, navkljub prevladovanju »tostranskih« vrednot ni tako enoznačna, marveč izrazito protislovna. Mislim, da je določena negotovost v »tostranem« življenju v zvezi z negotovostjo »nadaljevanja življenja v onstranstvu.«\* Že takrat ugotovljena »negotovost« se je zadnja leta bistveno povečala. In to se je moralo pokazati tudi v bistveno zmanjšanem deležu odgovora o neveri v posmrtno življenje in povečanem prepričanju, da ni popolne gotovosti glede končnosti človeškega življenja oziroma ni mogoče biti čisto prepričan, da je s smrtjo vsega konec. Tudi tukaj se pokaže, da je nastala predvsem kriza nereligiozne orientacije, kar sem izrecno ugotovil že v prvem delu te študije.

Novo zamisli lahko oblikujem pri opazovanju in analizi razporeditve deležev o (ne)veri v posmrtno življenje po skupinah verni, neopredeljeni, neverni. Pri skupini vernih najprej opazimo precejšno heterogenost v stališčih, ki slej ko prej ostaja značilnost tudi v zadnjem obdobju. Velik je delež tistih vernih, ki sploh ne verujejo v posmrtno življenje (od 33,6% do 40,8%), čeprav je opazna težnja k zmanjševanju te skupine, povečuje pa se delež tistih, ki vendarle mislijo, da s smrtjo še ni vsega konec, pa tudi skupina takšnih, ki verujejo trdno ali z občasnimi dvomi. Začasno bi torej lahko sklepali, da imamo opraviti s težnjo po počasni homogenizaciji stališč, po približevanju cerkvenemu učenju, čeprav ni verjetno, da bo sploh kdaj nastala popolna identičnost verske zavesti in cerkvenega nauka. Na nasprotni strani pa pri skupini nevernih jasneje opazimo, kako se ruši poprejšnja homogenost nevere v posmrtno življenje, saj pade delež teh nevernikov od 94,8% v letu 1980 na 73,3% leta 1987, bistveno pa se tudi povečuje skupina tistih, ki niso čisto prepričani, da je s smrtjo vsega konec (od 2,1% leta 1980 na kar 24,5% leta 1987). Tudi ti podatki govorijo o krizi nereligiozne orientacije. Podobne težnje so vidne tudi pri skupini *do vere neopredeljenih*: neverniki v posmrtno življenje se zmanjšajo od 67,9% leta 1980 na 58,5% leta 1987, od 16,5% na 29,7%, pa poraste tudi delež tistih, ki niso prepričani, da je s smrtjo vsega konec.

Dodatne razlagalne pobude pa dobimo še ob pogledu v tabelarne preglede razporeditve stališč do posmrtnega življenja po naših tipoloških skupinah z različnim odnosom do izjave o verovanju in obiskovanju verskih obredov, saj jih bomo primerjali tudi z rezultati iz obdobja 1968–1987. (Tabela št. 2, str. 544)

*Težnjo* po homogenizaciji, *k približevanju cerkvenemu učenju* ugotovimo pri skupinah vernih – cerkveno doslednih in vernih – cerkveno nedoslednih, torej pri tistih, ki so s Cerkvijo prek verskih obredov povezani vsaj enkrat mesečno. Pri prvih vera v posmrtno življenje poraste od 62,8% leta 1969 na 77,0% leta 1987, pri drugih pa od 36,2% na 54,5%. Pri tem pa je zanimivo, da se pri teh dveh tipoloških skupinah (skupaj jih imenujemo *verni – cerkvi zvesti*) izrecna nevera v posmrtno življenje ni zmanjšala, to pa opozarja na kompleksnost procesov v homogenizaciji. Pri *vernih – cerkveno ravnodušnih* ni vidnejših sprememb, vemo pa, da je to najmočnejša skupina vernikov, a jih domnevni revitalizacijski oziroma desekularizacijski procesi

\* prav tam, str.: 67.

Tab. št. 3

Vera v posmrtno življenje	obiskovalci verskih obredov			neobiskovalci verskih obredov			total*		
	1980	1986	1987	1980	1986	1987	1980	1986	1987
1. da, trdno sem prepričan v to	23,4	16,9	17,5	1,1	1,5	0,5	11,8	9,9	9,6
	34,8	29,9	36,3						
2. da, toda včasih tudi dvomim	11,4	13,0	18,8	1,2	0,8	1,4	6,1	7,4	10,7
3. ne morem reči, da verujem v posmrtno življenje, vendar nisem čisto prepričan, da je s smrtjo vsega konec	14,7	18,5	19,0	3,5	7,4	25,4	8,9	13,5	22,0
4. ne verujem v posmrtno življenje	40,6	37,4	34,5	89,6	83,9	69,4	65,9	58,5	50,8
5. ne morem se izreči	10,0	14,2	10,1	4,7	6,4	3,2	7,3	10,7	6,9
	48,3	54,5	53,2	51,7	45,5	46,8	100,0	100,0	100,0

v %

\* Koeficient kontingence C = 0.46992 (1980); 0.43759 (1986), 0.43044 (1987).

Tab. št. 6

Jezus Kristus 1983	verni-cerkveno dosledni	verni cerk. nedos.	verni cerk. ravni.	verni ne-cerkveni	neopredelj. cerkv.	neop. ne-cerkveni	never. ne-dosledni	never. do-sledni	total*
mit, legenda	2,6	1,6	5,1	10,9	4,3	9,9	14,8	27,0	13,4
zgodovinska osebnost	7,9	18,7	25,6	18,6	27,7	36,7	44,3	37,9	29,1
Bog, človek	70,0	44,4	17,0	12,6	4,3	0,0	1,6	0,3	16,9
se ne more odločiti	16,3	26,7	42,6	27,7	50,0	43,7	21,3	11,4	25,7
ga ne zanima	3,1	8,6	9,7	20,2	13,8	9,9	18,0	23,4	14,9
	11,2	9,3	22,4	5,9	4,7	7,0	3,0	36,5	2019(N) 100,0

v %

\* Koeficient kontingence C = 0.59410.

puščajo ob strani. Domneva o krizi nereligiozne orientacije pa je ponovno potrjena.

Domnevo, da se približujejo cerkvenemu učenju izrazito le verni – cerkvi zvesti (redni obiskovalci verskih obredov), lahko posredno preizkusimo še prek analize razporeditve stališč do posmrtnega življenja po skupinah: obiskovalci in neobiskovalci verskih obredov (ne glede na izjavo o veri). (Tabela št. 3, str. 547).

Pri obiskovalcih verskih obredov ni ugotovljeno povečanje vere v posmrtno življenje (1,2), pač pa zmanjšanje nevere in porast prepričanja, da s smrtjo vendarle še ni vsega konec. Takšna slika je gotovo posledica dejstva, da so med obiskovalci v večini tisti, ki so redkeje v cerkvi. Pri neobiskovalcih pa znova prihaja na površje znaten padec nevernikov v posmrtno življenje zadnje leto opazovanja, pa tudi povečanje tistih, ki niso čisto prepričani, da je s smrtjo vsega konec.

Žal so nam bile možne glede disolucije dogmatičnih verovanj medletne primerjave le glede vere v posmrtno življenje. Le v letu 1983 smo preizkušali stališča o verski resnici o Kristusu – bogu in človeku ter v letu 1987 še stališča glede vere v čudeže in vere v hudiča. Vendar nam bodo tudi ti enoletni preseki omogočili dodaten vpogled v razmere (ne)soglašanja vprašanih s cerkvenim naukom in tako, vsaj posredno, tudi pomagali pri iskanju odgovora na vprašanje: disolucija dogmatičnih verovanj – nadaljevanje krize, ustavitveh razkroja ali obnova verovanj?

O stališčih do verske resnice o Kristusu – bogu, človeku, sem v okviru svojega raziskovalnega dela že opravil in objavil\* podrobno analizo. Zato bom na tem mestu dodal nekatere osvetlitve in primerjave zaradi preizkušanja postavljenih hipotez. Dogma o Jezusu Kristusu je gotovo osrednja

Tab. št. 4

v %

Jezus Kristus, 1983	verni	neopredeljeni	neverni	total**
1. Jezus K. sploh ni nikdar živel, je le izmišljen, mit, legenda	4,6	7,6	26,1	13,4
2. J. K. je v resnici živel, vendar je bil le izreden človek, okrog katerega so se pozneje spletle legende in pričevanja	20,6	33,1	38,4	29,1
3. J. K. je v resnici živel, bil je bog, ki se je učlovečil, bil je hkrati bog in človek	33,9	1,7	0,4	16,9
4. o tem sem razmišljal, vendar se ne morem odločiti, kaj je pravilno	31,7	46,2	12,2	25,7
5. o tem nisem razmišljal, ker me ne zanima	9,2	11,4	23,0	14,9
	48,8	11,7	39,5	N-2019, 100,0

\* Glej Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983, raziskovalno poročilo za RASK za leto 1984, RI FSPN, cikl., str.: 1–62, podrobneje od str.: 40–50.

\*\* Vprašanje je bilo zastavljeno takole: O tem, kdo oziroma kaj je bil Jezus Kristus, obstaja več različnih mnenj, katero izmed navedenih mnenj je za vas sprejemljivo? Koeficient kontingenčne C – 0.50874.

Ti podatki se v manjkajočih razlikujejo od tistih, ki sem jih objavil leta 1984. Razlike so nastale pri ponovnem preračunavanju (number of missing observations – 48).

krščanska resnica. Zato jo preizkušajo v prav vseh socioloških raziskavah, ki operirajo s sekularizacijsko hipotezo in v povezavi z drugimi verskimi resnicami in nato na podlagi rezultatov sklepajo o stopnji (de)sekularizacije.

Če izpostavimo tretji odgovor kot parafrazirano uradno katoliško razlago, drugi odgovor kot zgodovinski in prvega kot ateistično razsvetljenškega, potem lahko ugotovimo na globalni ravni vsaj naslednje: za cerkveno razlago se odloči 16,9% vprašanih, kar je to leto manj kot vernih (48,8%), manj kot obiskovalcev verskih obredov (50,6%), manj kot vernih – cerkvi zvestih (20,5%). Za ateistično – razsvetljensko in zgodovinsko razlago (13,4% + 29,1% = 42,5%) se je odločilo več, kot je to leto nevernih (39,5%) in manj, kot je neobiskovalcev verskih obredov (49,4%). Za cerkveno razlago je tudi nekaj manj respondentov, kot jih je bilo leta 1980 bolj ali manj trdno verujočih v posmrtno življenje (17,9%). Vidna je torej tudi na tej točki v letu 1983 še vedno navzoča erozija dogmatičnih resnic o zavesti prebivalstva in očitni so učinki predhodnih sekularizacijskih procesov. Stališča v skupini vernih temu pritrjujejo. Za cerkveno različico se odloči tretjina, druga tretjina se ne more odločiti za to, katero mnenje bi izbrali. Vsak peti vernik pa sodi, da je bil J. Kristus le zgodovinska osebnost.

Več kot polovica neopredeljenih do vere je neopredeljenih tudi glede Jezusa Kristusa (46,2% + 11,4% = 57,6%). Neverni se izrekajo največ za zgodovinsko razlago (38,4%) ali pa jih to sploh ne zanima (23,0%). Zadnji podatek govori tudi o tem, kako je tim. nevera neartikulirana in zato izjemno labilna, kar smo ugotovili že poprej. (Tabela št. 5)

Tab. št. 5

v %

Jezus Kristus 1983	obiskovalci verskih obredov	neobiskovalci verskih obredov	total*
mit, legenda	4,4	22,7	13,4
zgodovinska osebnost	21,7	36,6	29,1
Bog, človek	31,7	1,7	16,9
se ne more odločiti	33,0	18,0	25,7
ga ne zanima	8,9	21,1	14,9
	50,6	49,4	N-2019, 100,0

Tudi glede na (ne)obiskovanje verskih obredov je porazdelitev stališč podobna kot poprej. Samo 31,7% obiskovalcev verskih obredov sprejema cerkveno razlago, a je to nekaj več kot vernih – cerkvi zvestih to leto (20,5%). Kar 33,0% se ne more odločiti, a vsak peti sprejema zgodovinsko razlago. 59,3% neobiskovalcev se odloča za mitološko (22,7%!) ali zgodovinsko verzijo (36,6%). Mitološka »šola« je po zaslugi preferiranja razsvetljenškega ateizma v določenih obdobjih še vedno navzoča in osredotočena, kot smo to videli poprej v skupini nevernih.

Vsekakor je za opazovanje nujno pritegniti še pregled razporejenih stališč glede na tip odnosa do religije in Cerkve. (Tabela št. 6, str. 547).

Podatki lepo kažejo, da se z oddaljevanjem od Cerkve stališča tudi oddaljujejo od cerkvene razlage, ki je najmočnejše navzoča pri vernih – cerkveno doslednih (70,0%), da bi se znižala pri vernih – cerkveno ravnodušnih na borih 17,0%. Slednji se skoraj polovično (42,6%) sploh ne morejo

\* Koeficient kontingence C – 0.45560.



odločiti, čeprav o temi razmišljajo, kar govori za presenetljivo neartikulirano verskih pogledov. Vera v Kristusa Boga – človeka je pri vernih – cerkveno doslednih približno na ravni vere v posmrtno življenje (leta 1980 – 70,4%), za katero pa smo že ugotovili, da kaže v naslednjih letih po letu 1980 težnjo po homogenizaciji in približevanju cerkvenemu nauku. Domnevamo lahko, da bi nekaj podobnega verjetno pokazala tudi sondaža o J. Kristusu, če bi jo bili izvedli leta 1987.

Končno bomo v preizkušanju naših domnev pogledali še rezultate vere v čudeže in hudiča v letu 1987.

Tab. št. 7

vera v čudeže	verni	neopredeljeni	neverni	total*	v %
verjamem	14,1	4,1	1,7	8,4	
ne verjamem	69,4	89,0	97,3	81,8	
ne želim odgovoriti	16,6	6,9	1,0	9,8	
	52,0	12,4	35,6	N-1984, 100,0	

  

vera v hudiča	verni	neopredeljeni	neverni	total**	v %
verjamem	10,4	2,0	1,1	6,0	
ne verjamem	75,8	92,3	97,9	85,7	
ne želim odgovoriti	13,9	5,7	1,0	8,3	
	52,0	12,4	35,6	N-1984, 100,0	

Že 1968 leta so raziskovalci (ne)verske zavesti pri slovenskih srednješolcih ugotovili, da jih le 11% verjame v čudeže, 75% jih ni verjelo, 12% pa ni bilo odločenih.\*\*\* Raziskovalci vernosti in nevernosti v zagrebški regiji so prvič že leta 1972/73 prek merjenja stopnje cerkvene identifikacije vernih ugotavljali, da večina (75,9%) sprejema nekaj verskih naukov (seveda z različno stopnjo), druge pa celo zavrača.\*\*\*\* Iz naših podatkov izhaja, da sta vera v čudeže in vera v hudiča mnogo bolj kot poprej obravnavani verski resnici o Jezusu Kristusu in o posmrtnem življenju, še vedno izrazito izven horizontov smiselnega pojmovanja človeka, njegovega položaja v svetu, pa tudi v prihodnosti (onstranstvu). »Vernikov« v čudeže in hudiča je manj, kot je leta 1987 rednih nedeljskih obiskovalcev obredov (11,6%). Podatek o čudežih nekoliko preseneča zato, ker je bilo vprašanje ponazorjeno s primerom Međugorja, kamor, kot to izkustveno vemo, romajo tudi številni prebivalci(ke) Slovenije in je že nekaj let prvorazredna senzacija na domači in svetovni verski sceni. Poleg tega tudi vemo, da sedanji papež Janez Pavel II. že nekaj časa izpostavlja tudi vprašanje hudiča kot sestavnega dela verskega učenja na način, ki je vsaj deloma prilagojen duhovni mentaliteti sodobnega človeka. To, da kar 69,4% oziroma 75,8% vernih ne verjame v čudeže oziroma v hudiča, v letu 1987 priča o še vedno močni navzočnosti nevere v verski zavesti. Po tem kriteriju je mogoče reči, le za manjši del

\* Vprašanje je bilo zastavljeno takole: Ali verjamete v čudeže (npr. v čudežno prikazovanje Marije v Međugorju)? Koeficient kontingence C-0.32273.

\*\* Vprašanje je bilo: Ali verjamete v hudiča (satana)? C-0.28737. V obeh primerih number of missing observations: 49.

\*\*\* M. Kerševan, Srednješolci in religija, VŠPV, Ljubljana 1968.

\*\*\*\* Bahtjarevič, Vrcan, Religiozno ponašanje, Zagreb, 1975, IZDI.

vernih, da so krščansko verni ne glede na to, kaj sicer sami mislijo o sebi. V tem pogledu je homogenost nevernih skoraj popolna, ker je glede na prevladujoče anahronično gledanje človeka na čudeže oziroma hudiča skoraj razumljivo.

Tab. št. 8

v %

vera v čudeže	obiskovalci verskih obredov	neobiskovalci verskih obredov	total*
verjamem	13,7	2,4	8,4
ne verjamem	70,3	94,8	81,8
ne želi odgovoriti	16,0	2,8	9,8
	53,2	46,8	100,0

  

vera v hudiča	obiskovalci verskih obredov	neobiskovalci verskih obredov	total**
verjamem	10,2	1,3	6,0
ne verjamem	76,1	96,6	85,7
ne želi odgovoriti	13,6	2,2	8,3
	53,2	46,8	100,0

Tudi glede na (ne)obiskovanje verskih obredov se slika v ničemer bistveno ne spremeni. Kar 70,3 oziroma 76,1% obiskovalcev verskih obredov ne verjame v čudeže ali v hudiča. »Vernikov« je le 13,7 oziroma 10,2%. Neobiskovalci praktično v celoti obe veri zavračajo.

Preizkusimo še podmeno o vplivu (ne)bližine cerkvi na (ne)sprejemanje obeh ver (glej tabelo št. 9, str. 552).

Podmena je potrjena. Z oddaljevanjem od Cerkve se pri vernih skupinah pomembno znižuje tako vera v čudeže kot vera v hudiča. Vseeno, le slaba ali močna tretjina vernih – cerkveno doslednih obe verovanji sprejema, slaba ali dobra polovica pa ti dve veri zavrača. Prek 80% vernih – cerkveno ravnodušnih verovanje odklanja in celo pri vernih – cerkveno nedoslednih je delež odklonilnih prek 60%. Neverni so praktično enodušni v odklanjanju čudežev – hudiča.

S tem smo izčrpali bistvene možnosti analitične uporabe empiričnih podatkov pri obravnavi vprašanja o disoluciji dogmatičnih verovanj.

Zato lahko poglavje sklenemo z zaključnim komentarjem in ga hkrati še primerjamo s komentarjem na koncu prvega dela. Lahko bi argumentirali kot temeljno zaznavo tisto, da je sekularizacija konec sedemdesetih let, vsaj kar zadeva disolucijo dogmatičnih verovanj, verjetno dosegla spodnjo mejo, ali drugače povedano: ni verjetno, da bi se ob danih in nespremenjenih razmerah še poglobilo prepadno razmerje med stališči vernega prebivalstva ter cerkveno doktrino glede vprašanj verske resnice. Za bolj natančno diagnozo sedanjega stanja bi morali v medletnih primerjavah uporabiti bolj celovito in koherentno indikativno skupino vprašanj npr.: božje bivanje, Kristusovo božanstvo, posmrtno življenje, sveta trojica, izvorni greh, raj, vice, pekel, telesno vstajenje od mrtvih, nesmrtnost duše, čudeži, božja

\* C – 0,30246

\*\* C – 0,27939

Tab. št. 9

v %

		verni cerk- veno do- sledni	verni cerk- veno nedo- sledni	verni cerk- veno ravnodo- lušni	verni ne- cerkveni	neoprede- ljeni cerk- veni	neoprede- ljeni ne- cerkveni	neverni ne- dosledni	verni do- sledni	total
A. Vera v čudeže	A	33,5	17,5	5,9	3,9	2,2	5,1	4,7	1,4	A 8,4*
	B	27,4	12,0	3,8	1,6	2,2	1,9	1,6	1,1	B 6,0**
B. Vera v hudiča	A	43,0	61,0	81,0	86,7	88,8	89,2	92,2	97,8	A 81,8
	B	52,6	67,5	85,0	93,0	91,0	93,0	95,3	98,1	B 85,7
ne verjamem	A	23,5	21,5	13,1	9,4	9,0	5,7	3,1	0,8	A 9,8
	B	20,0	20,5	10,4	5,5	6,7	5,1	3,1	0,8	B 8,3
ne želim odgovoriti		11,6	10,1	23,8	6,5	4,5	7,9	3,4	32,4	100,0

\* C - 0.43162

\*\* C - 0.41195

narava katoliške Cerkve. Vendar lahko na podlagi razpoložljivega empiričnega gradiva sklepamo z določeno stopnjo verjetnosti, da v zadnjem obdobju še delujejo razkrojevalni učinki sekularizacije; to se je posebej pokazalo pri veri v čudeže in hudiča. Opazovanja vere v posmrtno življenje pa navajajo k sklepu, da počasi nastaja homogenizacija stališč v skupini vernih, Cerkvi zvestih, torej tistih članov Cerkve, ki so z njeno organizacijo in dejavnostjo najbolj povezani. Evidentno pa je tudi, da je ob odnosu do dogmatičnih resnic z veliko stopnjo verjetnosti zaznati tudi krizo nereligiozne orientacije, ki je povezana že s poprejšnjo njeno neartikuliranostjo; postaja izrazito nestabilna v znamenju rahljanja zavesti o samozadostnosti človeka v njegovem bivanju. Ta trend se bo bržkone nadaljeval. Kar pa zadeva vernih, pa bo verjetno prihodnost v znamenju, da bo prevladovala delna cerkvena identifikacija; to pomeni večje ali manjše sprejemanje nekaterih cerkvenih nauk in večje ali manjše zavračanje drugih ob že ugotovljeni homogenizaciji stališč tistih članov Cerkve, ki so z njo najtesneje povezani predvsem s pogostim participiranjem pri verskih obredih in drugih cerkvenih dejavnostih.

pesnik nekaj dni pozneje ob točilnem pultu kot samoumevno pojasnil, da je stvar resno pretehtal in da Resnice v zbirko nalašč ni uvrstil, ker je resnica ne le neznan, ampak celo neimenljiva; če bi jo imenoval, uklenil v besedo, bi že postala ideologija. In to je resnično res celo v umetnosti, ne le v realnem, resničnem, vendar vselej le na videz zanesljivem življenju!

## SOOČANJA

### Revitalizacija religije in desekularizacija družbe v Sloveniji?

(Drugo nadaljevanje in konec)



Dr. Zdenko  
Roter

#### 3. RAZREDNO-SLOJNA DETERMINIRANOST ODNOSA DO RELIGIJE IN CERKVE – OBSEG IN NARAVA SPREMEMB

Ob analizi obdobja 1968–1978 je bilo popolnoma upravičeno ugotovljeno tudi naslednje: »Prvo, kar pri pregledu raziskovalnega gradiva o odnosu do religije in Cerkve dobesedno »pade« v oči, da ne rečem udari v obraz – toliko bolj, kolikor bolj so pri kom žive predstave o cerkveno religiozni opredelitvi kot bistveno duhovni, osebni in osebnostni zadevi, svobodnemu izrazu najglobljih plasti človeške duše ipd., ali kolikor bolj ohranja predstave o bistveni razredni homogenosti sodobne družbe, o presežnosti slojno-razrednih delitev bodisi v sodobnih »postindustrijskih«, »potrošniških itd.« družbah, bodisi v novi »socialistični skupnosti delovnih ljudi« – je statistična povezanost med slojno-razredno pripadnostjo in odnosom do religije in cerkve\*». Na tej osnovi isti avtor ugotavlja: »Nastala (je) podlaga za družbenokritične poudarke: religija je izraz socialne deprivilegiranosti (glede na kvalifikacijo, dohodek, izobrazbo, informiranost), in to prav v socialističnih družbah; je oziroma lahko v ustreznih ideološko-političnih razmerah postane zavesten izraz odtujenosti nižjih delavskih slojev od nereligiozne oziroma ateistične politične etike in nereligioznih (predvsem uslužbenških ipd.) slojev, iz katerih le-ta izhaja in jih v skrajni instanci v svoji politiki tudi reprezentira. (Analogno, kot naj bi na Zahodu bila nereligioznost delavskih slojev izraz odtujenosti in protesta proti religioznim družbenim višjim slojem oziroma njeni povezani in od njih »zasedeni« cerkvi)«. \*\*

Podrobne podatke in svoje razlage podatkovnega gradiva o statistični povezanosti med slojno-razredno pripadnostjo ter odnosom do religije in Cerkve v Sloveniji in za obdobje 1968–1978 sem objavil v knjižni obliki. \*\*\*

\* M. Kerševan, Cerkevna religioznost v Sloveniji, Maribor, 1982, str. 198, podčrtal Z. R.

\*\* prav tam, str. 200, podčrtal Z. R.

\*\*\* Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978. 1982. Maribor, poglavje 4: Vernost, nevernost in neopredeljenost v različnih družb. slojih, str. 78–142.

Če svoja stališča zelo na kratko povzamem, bi izpostavil tele poudarke: Podatki o slojevsko-poklicni strukturi vernih in nevernih sodijo med najbolj presenetljive. Podatkovno gradivo o odnosu posameznih družbenih slojev v Sloveniji do religije in Cerkve ni pritrnilo pričakovanjem in teoretičnim napovedovanjem, da se bo v socialističnem samoupravljanju ter ob intenzivni industrializaciji, urbanizaciji in racionalizaciji *delavstvo* kot najbolj številni družbeni razred, ki je hkrati deklarativno tudi nosilec ekonomsko-politične oblasti, še bolj oddaljilo od Cerkve kot v razvitih meščanskih družbah. Računali so tudi z veljavnostjo hipoteze o tehničnem ateizmu, po kateri naj bi delavstvo, ki ima največ stikov s tehniko, postalo vse bolj tudi spontano ateistično. Računali so tudi z svetovnonazorsko močjo in vplivom marksizma, za katerega naj bi bila (podredno ali nadredno) značilna tudi ateističnost. In vendar: če je bila vernost v Sloveniji med obema svetovnima vojnama pretežno kmečko-meščansko-uslužbenski pojav, potem je *ta vernost* (v obsegu, kot je bila ugotovljena in ob potrditvi hipoteze o koncu mita o katoliški Sloveniji) *postala kmečko delavski pojav*. Slojevska poklicna struktura vernih je namreč obdobju 1968–1978 sorazmerno stabilna in jo sestavljajo na ravni nekaj nad 60% kmetje ter sloja nekvalificiranih in kvalificiranih delavcev. Pri tem ne gre prezreti, da je opazno naraščanje deleža nekvalificiranih delavcev med vernimi – cerkveno doslednimi (od 13,8% leta 1968 na 31,6% v letu 1978). Na drugi strani je sorazmerno stabilna tudi poklicno-slojevska sestava *nevernih*, saj jo sestavlja prav vsa leta kot večina skupina višjih uslužbencev in kvalificiranih delavcev, od 50–60%. Ob tem sem postavil tudi hipotezo za prihodnost: »S predpostavko, da bo tudi v prihodnjih desetih letih vernost še vedno padala in nevernost naraščala, lahko domnevamo, da se bosta obe (vernost in nevernost) obnavljali v pretežno dosedanji socialni sestavi, vernost bo torej »privilegij družbeno inferiornih, nevernost pa družbeno superiornih slojev.«\*

Že v prvem delu smo videli, da se postavka o nadaljnjem padanju vernosti in naraščanju nevernosti ni uresničila. Padanje vernosti se je vsaj ustavilo, naraščanje nevernosti pa se obrnilo v padanje. Tega obrata nisem pričakoval tako kmalu, enakega mnenja so bili tudi drugi raziskovalci, čeprav so upadanje vernosti povezovali predvsem s spremenjeno socialno sestavo prebivalstva. »V naslednjem obdobju ni več pričakovati tako hitrega spreminjanja sestave prebivalcev: kmečko prebivalstvo ne bo več bistveno upadalo (v Avstriji je predstavljalo leta 1970 16%, v Švici 7%), kljub temu lahko pričakujemo še nadaljnje počasno upadanje števila cerkveno religioznih, zaradi še delujoče generacijske kumulacije, ki ga verjetno tudi ohranjena ali celo okrepljena cerkveno versko-vzgojna dejavnost med mladino ne bo mogla docela zavreti.«\*\* Bistveni intervenirajoči dejavnik, ki je (po mojem mnenju) vplival na globalni obrat, je nastanek in stopnjevanost družbene krize pri nas, z vsemi njenimi posebnostmi glede na obče krizno stanje v svetu.

V spremenjenih družbenih razmerah v obdobju 1978–1987 bomo zdaj opazovali različne vidike razredno-slojne determiniranosti odnosa do religije in Cerkve.

Pred seboj imamo dva tabelarna pregleda. Prvi govori o deležih vernih,

\* Z. Roter, Ver in nevera ..., str. 104–105.

\*\* M. Kerševan, Cerkevna religioznost, op. cit. str. 240–241.

Tab. št. 1

V %

	uslužbenci						delavci						kmetje						upokojenci						gospodinje						*
	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	
verniki	15,6	23,3	23,1	20,8	29,9	29,8	50,7	54,4	57,6	55,3	62,3	61,4	88,1	90,7	92,8	92,4	96,2	92,1	54,3	50,9	48,6	53,0	60,1	53,7	68,6	72,7	75,4	61,6	69,0	78,8	
neopredeljeni	8,5	8,6	10,0	14,4	14,0	15,4	13,5	9,6	9,2	12,9	11,0	13,1	7,5	3,9	3,6	4,3	1,5	2,8	9,8	9,3	4,7	4,3	7,1	7,9	2,9	10,6	4,9	8,2	8,6	5,8	
neverni	75,9	68,0	66,9	64,8	52,5	54,7	35,8	35,9	33,2	31,6	26,7	25,5	4,4	5,4	3,6	3,3	2,3	5,1	35,9	39,8	46,6	42,7	32,7	38,4	28,6	16,7	19,7	30,1	22,4	15,4	
	26,2	27,9	26,6	27,8	32,0	33,0	42,5	45,3	44,6	43,7	44,2	38,2	11,2	10,3	12,5	10,4	6,6	8,9	9,1	8,1	7,4	8,1	8,4	11,5	5,2	3,3	3,1	3,6	2,9	2,6	

\* Pregledna tabela ni popolna. Izpuščeno je leto 1984 zaradi tehničnih napak pri preračunavanju, a ta izpustitev ne vpliva bistveno na analitične možnosti. Običajna poklicnoslojevska lestvica ima 9 skupin. V tem pregledu smo združili 2 uslužbenski skupini v eno, 3 delavske v eno, skupino »ostali« pa izpustili iz opazovanja, saj predstavlja le 5–6% v celotni populaciji.

Tab. št. 2

	verni						neopredeljeni						neverni						total						*
	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	
uslužbenci	8,9	13,3	11,9	11,9	19,9	18,9	21,3	28,2	32,1	34,3	40,8	41,1	45,8	44,8	44,5	45,7	47,8	50,6	26,2	27,9	26,6	27,8	32,0	33,0	
delavci	46,7	50,3	49,7	49,7	51,1	45,1	55,0	51,2	49,7	48,3	44,5	40,2	35,0	38,3	37,0	35,0	33,6	27,3	42,2	45,3	44,6	43,7	44,2	38,2	
kmetje	21,4	19,0	22,4	19,7	11,7	15,8	8,1	4,7	5,5	3,8	0,9	2,0	1,1	1,3	1,1	0,9	0,4	1,3	11,2	10,3	12,5	10,4	6,6	8,9	
upokojenci	10,7	8,4	7,0	8,8	9,4	11,9	8,5	8,8	4,2	3,0	5,5	7,3	7,5	7,6	8,6	8,8	7,9	12,4	9,1	8,1	7,4	8,1	8,4	11,5	
gospodinje	7,7	4,9	4,4	4,6	3,7	4,0	1,4	4,1	1,8	2,5	2,3	1,2	3,4	1,3	1,5	2,8	1,9	1,1	5,2	3,3	3,1	3,6	2,9	2,6	
ostalo	4,6	4,1	9,5	5,4	4,2	4,3	5,7	2,9	6,7	8,1	6,0	8,1	7,1	6,7	7,3	6,9	8,4	7,2	5,8	5,1	5,8	6,3	5,9	5,8	
	46,1	49,0	51,7	48,8	53,9	52,0	10,4	8,5	8,3	11,7	11,0	12,4	43,5	42,4	40,0	39,5	35,1	35,6							

\* V ta pregled pa je vključena tudi skupina »ostali«. Koeficient kontingence  $C = 0,43101$  (1978),  $0,38539$  (1980),  $0,40590$  (1982),  $0,40036$  (1983),  $0,33692$  (1986),  $0,36836$  (1987).

neopredeljenih in nevernih, po poklicno slojevskih skupinah, drugi pa o deležih poklicno-slojevskih skupin pri vernih, neopredeljenih in nevernih.

Opazujemo izhodiščne značilnosti in morebitne spremembe posameznih poklicno-slojevskih skupin. Zanimajo nas predvsem delavci, kmetje in uslužbenci. Pri delavcih je najprej zelo opazno naraščanje vernosti od 50,7% leta 1978 do 61,4% leta 1987.\* Na drugi strani pa padanje nevernosti od 35,8% (1978) na 25,5% (1987). Če upoštevamo, da se v tem obdobju (razen normalne obnove) ni radikalno spreminjala globalna socialna struktura, potem lahko domnevamo, da gre za »notranje« spremembe, ki so ponovno proti ideološkemu pričakovanju »religiozne emancipacije delavstva«. Očitno namreč je, da gre porast vernosti pri delavcih na račun padanja nevernosti, saj je delež neopredeljenih sorazmerno ustaljen na ravni od 9–13%. Pod tem vidikom je znova vprašljiva polemična ost M. Kerševana, ki je ugovarjal moji interpretaciji podatkov SJM 1968–1987, tudi zaradi poudarjanja prese- netljivosti spričo razširjene cerkvene religioznosti med delavci pri nas in v primerjavi z meščanskimi družbami. »... Temeljna ugotovitev, ki jo razkriva ustrezno branje rezultatov SJM v kontekstu družbenih premikov (je), da je potekal in poteka odtujevanje od cerkvene religioznosti ob prehodu iz kmečkih v delavske sloje, da se ta še stopnjuje ob prehodu od prve k drugi generaciji delavcev ter da poteka verjetno tudi znotraj dane generacije delavcev, kot priča upadanje cerkvene religioznosti med delavci v anketah SJM od 1965–1978. Vsekakor ni mogoče sklepati, da bi bilo delavstvo danes v Sloveniji »religiozno«. Podatki kažejo dve praktično enaki polovici ob tendenci naraščanja števila nereligioznih...«\*\* Podatkovno gradivo o (ne)vernosti delavstva v Sloveniji v obdobju 1978–1987 ne pritrjuje zapisanim ocenam in domnevam. Trditev o »dveh praktično enakih polovicah s tendenco, da narašča število nereligioznih«, se je zamajala, se spreminja. L. 1987 je le še vsak četrti delavec nereligiozen (po lastni izjavi), religioznost pa kaže tendenco naraščanja od polovice k sedemdesetim odstotkom. Očitna pa je tudi kriza nereligiozne orientacije (zdaj med delavstvom).

Strokovna razprava o (ne)religioznosti delavstva pri nas je s tem ponovno odprta, še posebej glede dejavnikov, ki so vplivali na ugotovljene spremembe in v tem okviru tudi »spornost« sklepa, da je cerkvena religioznost postala identifikacijski simbol nižjih družbenih slojev: »Odtujenost delavskih slojev od cerkve, tudi nekvalificiranih in polkvalificiranih, je pri nas tolikšna in v preteklem desetletju se je še okreplila: pri polkvalificiranih in nekvalificiranih jih po anketah 44% ne obiskuje cerkve, pri kvalificiranih celo 56% – da nikakor ni mogoče reči, da je delavstvo pri nas religiozno, kot je to bilo mogoče v preteklosti (in danes) reči za kmete, pa tudi ne, da je pretežno nereligiozno... Že zato je prehier sklep, da je cerkvenost oziroma cerkvena religioznost vsaj deloma postala identifikacijski znak ali celo ideološki okvir nižjih slojev. Da bi to postala, je odvisno tudi od ravnanja in zadržanja cerkva samih, še bolj odločilno pa od praktične usmerjenosti Zveze komunistov in organiziranih socialističnih sil.«\*\*\* In ven-

\* To skupino (delavci) v tem pregledu sestavljajo tri statistične skupine delavstva: visokokvalificirani delavci (1), kvalificirani delavci (2) ter nekvalificirani, polkvalificirani in priučeni delavci (3). Delež zastopanosti delavstva v anketirani populaciji je od 38,2 (1987) do 45,3 (leta 1980). Kasneje bomo opazovali tudi posamezne skupine delavcev

\*\* M. Kerševan, *Cerkvena religioznost v Sloveniji*, Maribor, 1982, str.: 224

\*\*\* M. Kerševan, prav tam, str.: 244



dar moramo ugotoviti, da je delavstvo v Sloveniji 1987 leta pretežno religiozno, čeprav ni niti ne bo tako, kot lahko rečemo za kmete.

Kmetje slej ko prej ostajajo izrazito religiozni družbeni sloj na ravni 90%. Ostaja pa pri tem slej ko prej odprto vprašanje, čemu je pripisati »odgovornost«, da se cerkvena vernost kmetov ohranja na tako visoki ravni navzlic mnogim spremembam v tehnologiji in tehniki agrarne produkcije, velikemu številu v industriji zaposlenih članov kmečkih gospodinjstev, drugačnemu razmerju med mestom in vasjo v Sloveniji, kot je bilo svoj čas, prodoru mestne civilizacije na podeželje itd. Mislim, da bo slej ko prej potrebno preizkusiti hipotezo o vplivu samopercepcije kmečkega življa o družbeno-inferiornem položaju kmetovalcev tudi v razmerah socialistične družbe.

Tudi pri *uslužbencih* so v obdobju 1978–1987 nastale spremembe. V primerjavi z delavstvom, kmeti, upokojenci in gospodinjami slej ko prej sicer ostajajo *najbolj nereligiozni družbeni sloj*. Toda izrekanje za nevernost ima *padajoči trend* od 75,9% leta 1978 do 54,7% leta 1987 (–21,2%!). Hkrati pa opazimo naraščanje vernosti od 15,6% leta 1978 na 29,8% leta 1987 (+14,2%), narastejo pa tudi neopredeljeni (+6,9%).

Za obdobje 1968–1978 je bilo ugotovljeno prav obratno: padajoči trend vernosti, naraščajoči trend nevernosti.\* Kriza nereligiozne orientacije, na katero sem opozoril že večkrat poprej, izbija tudi v tem primeru. Na to sklepam iz tega, da ni zaznati proporcionalnega padanja nevernosti in naraščanja vernosti. Že svoj čas sem v razlagah pretežne nereligioznosti uslužbenstva pri nas opozarjal na družbeni konformizem kot strukturalno lastnost tega sloja. Iz tega sem sklepal, da uslužbenstvo percipira nereligiozno držo kot zeleno od državne oblasti. M. Kerševan je v dodatni analizi izpostavil zanimive zamisli glede prihodnosti (po letu 1978): »Omenili smo že hipotezo, da je (ne)religiozna usmerjenost uslužbenskih kategorij pogojena prek sistema šolanja itd. – prav z ideološko negativnim vrednotenjem religije in cerkve oziroma, da je odnos do cerkve pri uslužbencih najbolj odvisen od prevladujoče ideologije. Ali je ob popolnejši dezideologizaciji odnosa do religije in cerkve, zlasti v obdobjih radikalnejše usmeritve ZK na – tudi uravnilovske – kratkoročne interese nižjih delavskih slojev, pričakovati večjo odprtost uslužbenskih slojev za cerkveno religioznost?«\*\* Mislim, da je po letu 1978 dejansko »v igri« večja (čeprav nepopolna) dezideologizacija odnosa oficialne družbe do religije in Cerkve. To pomeni tudi porast prepričanja, da lahko tudi »državni uradniki« hodijo v cerkev, ne da bi s tem tvegali kakršnekoli sankcije. Ni izključeno, da gre *del* porasta vernih med uslužbenci na ta rovaš. (Pri tem namreč ne gre prezreti, da po raziskavah glede javnega mnenja v Sloveniji leta 1987 še vedno 33% vprašanih meni, da so verujoči ljudje pri nas načeloma in po ustavi enakopravni, v praksi pa se dogajajo zapostavljanja). Upoštevati pa moramo, da so konec sedemdesetih let dokončno nastale generacije zamenjave v javni upravi, saj so še zadnje partizanske generacije odšle v pokoj; za te generacije pa je bila iz znanih razlogov značilna pretežno proticerkvena drža. Ne gre pa tudi zapostaviti že omenjeno krizo nereligiozne orientacije, kolikor je povezana z vseobsegajočo družbeno krizo in padcem ugleda Zveze Komunistov.

\* Glej o tem podrobno Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978, Maribor, 1982, poglavje Vernost, nevernost in neopredeljenost različnih družbenih slojev

\*\* M. Kerševan, prav tam, op. cit. str.: 246

Zdaj bi glede na globalnost analize v interpretaciji začel iskati odgovore na vprašanje o poklicno-slojevski strukturi vernih, nevernih, neopredeljenih v opazovanem obdobju in ugotavljati morebitne spremembe glede na prejšnje desetletje. Podatki potrjujejo, da je tudi v *zadnjem obdobju vernost delavsko kmečki pojav: od 67,1% leta 1978 do 60,9% leta 1987.*

Medletna primerjava sicer kaže na zmanjšanje skupnega deleža delavcev in je vsa leta, ob občasnih nihanjih navzgor, nad 45%; delež kmetov se je nekoliko zmanjšal (-5,6%) tudi zaradi zmanjšane deleža v preiskovani populaciji (11,2% leta 1978 - 8,9% leta 1987); rahlo zmanjšani skupni delež kmetov in delavcev substituirata povečan delež uslužbencev (od 8,9% leta 1978 na 18,9% leta 1987 = +10%!)). Ob upoštevanju vsega tega je vendarle ponovno potrjena ugotovitev: »Vsaj začasno bi lahko torej zapisal, da pri nas vera ni stvar premožnih, bogatejših kakor v zahodnih družbah, marveč revnejših, dejansko družbeno inferiornih slojev.«\* Ne kaže namreč dvomiti, da pri nas lahko dokazujemo družbeno podrejen položaj kmečkega življenja, pa tudi ne kaže posebej hudo dvomiti o tem, da je (kljub drugačnim deklaracijam) v takšnem položaju tudi (vsaj) skupina polkvalificiranih, nekvalificiranih in priučenih delavcev (s 15-17% deležem v preiskovani populaciji 1978-1987.)

V približno enakih deležih, kot je v verni populaciji zastopano delavstvo, je v *neverni* zastopano uslužbenstvo (od 45,8% leta 1978 do 50,6% leta 1987). *Nevernost tedaj* tudi v zadnjem obdobju kljub spremembam, ki smo jih ugotovili pri uslužbencih, *ostaja uslužbenko delavski pojav* z dodatno posebnostjo: medtem ko delež uslužbencev narašča (kot je bil to primer tudi v obdobju 1968-1978) od 45,8% na 50,6%, delež delavcev pada od 35% (1978) na 27,3% (1987). Nevernost v opazovanem obdobju ob težnji, da se zmanjšuje v globalni distribuciji (od 43,5% leta 1978 na 35,6% leta 1987 - če ponovim že predstavljene podatke), postaja potemtakem bolj uslužbenški in manj delavski pojav.

Skupina *neopredeljenih* v odnosu do religije in Cerkve (v opazovanem obdobju) poraste od 10,4% leta 1978 na 12,4% leta 1987, naraščajoči trend je bil značilen tudi za prejšnje desetletje: od 6,5% leta 1969 na 10,4% leta 1978); ima pa nekatere novosti v notranji dinamiki. Opazimo namreč, da hitro narašča delež uslužbencev (od 21,3% na 41,1%!) in pada delavstvo (od 55,0 na 40,2). Če je bilo že leta 1978 med neopredeljenimi več kot polovica delavcev in je bilo mogoče to razlagati tudi kot postopno prehajanje na nereligiozno pozicijo, se je zgodilo obratno, kot to lahko sklepamo iz naraščanja vernosti pri delavcih. Leta 1987 so pri neopredeljenih v enakem deležu delavci in uslužbenci, pri tem pa je delež uslužbencev skoraj 100% porastel. Ob postavki o družbenem konformizmu uslužbencev kot trajni lastnosti tega sloja in ob postavki o nadaljnji dezideologizaciji družbenega odnosa do vere in Cerkve, lahko sklepamo, da je porasla neopredeljenost uslužbencev prehodna stopnja k vernosti.

Sledeč metodologiji iz prvega dela, bomo zdaj preiskali razmerja med poklicno kvalifikacijsko strukturo in obiskovanjem oziroma neobiskovanjem verskih obredov, za katere že vemo, da je nastal porast od 46,5% leta 1978 na 53,2 leta 1987.\*\*

\* Z. Roter, Vera in nevera... str.: 99, sklep je veljal za obdobje 1968-1978.

\*\* Kot je znano, a opomnimo ponovno, skupini obiskovalcev in neobiskovalcev verskih obredov sestavljajo (ne)obiskovalci ne glede na osebno izjavo o vernosti. Tako sodijo med

Kot lahko vidimo že na prvi pogled, so najprej nastale spremembe pri *uslužbencih*. Medtem ko je bilo že leta 1978 razmerje med uslužbenci, obiskovalci in neobiskovalci verskih obredov 19,9 : 80,1% v korist neobiskovalcev, se to spremeni v razmerje 33,9 : 66,1%, sicer še vedno v korist neobiskovalcev, a vendar... nekaj podobnega opazimo tudi pri *delavcih*. Delež obiska verskih obredov v delavski skupini ima naraščajoč trend od 50,3% leta 1978 do 60,8% leta 1987. In obratno: delež neobiskovalcev verskih obredov ima pri delavstvu padajoč trend od 49,7% leta 1978 na 39,2,% leta 1987. Pri drugih dveh skupinah, ki jih še opazujemo (upoko-jenci, gospodinje), ni mogoče opozoriti na kakšne skrajne posebnosti. *Upoko-jenci* so razdeljeni na približno dve enaki polovici obiskovalcev in neobiskovalcev, kar je približno na ravni slovenskega povprečja. Je pa to po svoje presenetljivo, saj si vsakdanje predstave zamišljajo upokojence kot ljudi, ki se hkrati s staranjem vedno bolj približujejo Cerkvi. Vsaj za zadnje obdobje, ki ga opazujemo, to ne velja. Zaradi majhnega deleža gospodinj v raziskovani populaciji (od 2,6 do 5,2%), je tvegano karkoli sklepati iz tabelarnih numeričnih podatkov.

Tudi zastopanost poklicno – kvalifikacijskih skupin pri obiskovalcih in neobiskovalcih verskih obredov doživlja (v primerjavi z obdobjem 1968–1978) spremembe, ki niso bile pričakovane ob koncu sedemdesetih let. Kot poprej predstavljajo *obiskovalce verskih obredov* delavci in kmetje s tem, da se delež obeh skupin leta 1987 v primerjavi z letom 1978 zmanjša (od 67,0% na 59,1%). Ker pa vemo, da se je v tem obdobju obisk verskih obredov povečal, nastaja vprašanje o poklicno-kvalifikacijskih skupinah, ki so nadomestile delavsko-kmečki izpad pri povečanju. Vidimo, da so to predvsem uslužbenci, katerih delež pri obiskovalcih obredov se vztrajno povečuje od 11,2% leta 1978 na kar 21,0%, torej skoraj stoodstotno. Leta 1986 in še bolj leta 1987 je delež uslužbencev količinsko že večji od deleža kmetov! Treba pa je dodati, da zastopanost uslužbencev pri obiskovalcih verskih obredov še vedno ni sorazmerna njihovemu deležu v populaciji, medtem ko so kmetje zastopani v cerkvi nadpovprečno. Udeležba delavcev v cerkvi je, sodeč po numeričnih podatkih, sorazmerno stabilna na ravni okoli 45%; to nekaj malega več, kot šteje delavski delež v populaciji. *Neobiskovalce verskih obredov* pa slej ko prej še vedno sestavljajo uslužbenci in delavci na ravni okrog 80%, in to dokaj stabilno v celotnem obdobju. To je podobno sliki iz prejšnjega desetletja. Ker pa vemo, da je skupina neobiskovalcev verskih obredov padla od 53,5 (1978) na 46,8% (1987), nastaja vprašanje o poklicno-kvalifikacijski strukturi izpadlih. Sodeč po podatkovnem gradivu, ki ga imamo pred seboj, gre znižanje na račun delavcev (delež pade od 39,4 leta 1978 na 32,0% leta 1987).

Ob že poprejšnji splošni ugotovitvi, da je v zadnjem obdobju pri delavstvu vernost porasla in nevernost padla, je nadvse zanimivo vprašanje *o morebitnih razlikah med tremi delavskimi skupinami*. To še posebej zato, ker so pri nas nekateri pojasnjevali sorazmerno visoko vernost delavstva v obdobju 1968–1978, predvsem z »mladostjo« zadnje skupine (PKV, NKV, priučeni, »ki v veliki meri izhajajo iz kmetov in gospodinj«,\* pa tudi s posebnostmi poselitve (urbanizacije) pri nas, ko se velik del zaposlenih

neobiskovalce verni (četrti modeliteta) in med obiskovalce neverni, ki verske obrede obiskujejo).

\* M. Kerševan, op. cit. str: 233

Tab. št. 3

V %

	uslužbenci						delavci						kmetje						upokojenci						gospodinje					
	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987
obiskovalci obredov	19,9	25,0	22,9	24,7	36,6	33,9	50,3	53,3	50,2	58,0	61,8	60,8	87,2	87,3	90,4	93,8	93,9	92,7	50,0	47,2	41,9	46,3	56,0	51,5	65,7	71,2	60,7	56,2	70,7	78,8
neobiskovalci obredov	80,1	75,0	77,1	75,3	63,4	66,1	49,7	46,7	49,8	42,0	38,2	39,2	12,8	12,7	9,6	6,2	6,1	7,3	50,0	52,8	58,1	53,7	44,0	48,5	34,2	28,8	39,3	43,8	29,3	21,2
	26,2	27,9	26,6	27,8	32,0	33,0	42,5	45,3	44,6	43,7	44,2	38,2	11,2	10,3	12,5	10,4	6,6	8,9	9,1	8,1	7,4	8,1	8,4	11,5	5,2	3,3	3,1	3,6	2,9	2,6

\* Koefficient kontingence C – 0,37312 (1978), 0,34710 (1980), 0,37298 (1982), 0,37496 (1983), 0,29920 (1986), 0,33038 (1987)

Tab. št. 4

	obiskovalci verskih obredov						neobiskovalci verskih obredov						total					
	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987
uslužbenci	11,2	14,4	12,9	13,6	21,5	21,0	39,3	40,5	38,9	42,4	44,5	46,6	26,2	27,9	26,6	27,8	32,0	33,0
delavci	46,0	50,0	47,4	50,1	50,1	43,6	39,4	40,8	42,1	37,2	37,1	32,0	42,2	45,3	44,6	43,7	44,2	38,2
kmetje	21,0	18,6	23,9	19,3	11,3	15,5	2,7	2,5	2,3	1,3	0,9	1,4	11,2	10,3	12,5	10,4	6,6	8,9
upokojenci	9,8	7,9	6,6	7,4	8,7	11,2	8,5	8,2	8,2	8,8	8,2	12,0	9,1	8,1	7,4	8,1	8,4	11,5
gospodinje	7,3	4,9	3,9	4,0	3,8	3,9	3,3	1,8	2,3	3,2	1,9	1,2	5,2	3,3	3,1	3,6	2,9	2,6
ostalo	4,7	4,2	5,3	5,6	4,6	4,8	6,8	6,0	6,3	7,0	7,4	6,9	5,8	5,1	5,8	6,3	5,9	5,8
	46,5	48,3	47,3	50,6	54,5	53,2	53,5	51,7	52,7	49,4	45,5	46,8						

v industriji vozi na delo in ostaja na vasi, odkoder izhaja. »Če smo prej opozorili na tisto značilnost v poteku deagrarnizacije pri nas, ki je bila za cerkev neugodna, se zdaj srečujemo z značilnostjo, za katero lahko rečemo, da je za ohranjanje cerkvene religioznosti ugodna: ohranjanje malomestne in vaške strukture kljub spremenjenemu značaju dela, olajšuje ohranjanje vsaj nekaterih elementov tradicionalnega načina življenja, vzorcev obnašanja, ohranja pomen sorodstvene mreže kot pomembnega varuha tradicije, ohranja možnost neformalne socialne kontrole, njej je prilagojena že utrjena cerkvena organizacijska mreža in način delovanja: cerkvene ustanove v takih naseljih ohranjajo – če že ne monolitni ali dominantni, pa vsaj vidni družbeni položaj, sorazmerno z revnostjo ali odsotnostjo (ali neaktivnostjo) drugih družbenih institucij. Gotovo ima vdor nekmečke zaposlenosti na vas in podeželje za posledico tudi vdor novih življenjskih navad in usmerjenosti; taka vas ni več tradicionalna kmečka vas in tudi kmečki način življenja in kmečka religioznost ne ostaneta zunaj tega vpliva... Glede na delavsko populacijo in ker so zdaj delavci in ne več kmetje, najštevilnejša kategorija prebivalstva, pa je prikazana značilnost za cerkveno religioznost v Sloveniji pozitivna.«\* Ob spremembah, ki so znotraj delavske skupine zaznane v zadnjem obdobju, je na dlani, da jih ne moremo, kar zadeva pojasnil, zvesti niti na »mladost« niti na posebnostnost naselitve v Sloveniji, čeprav ostaja oboje vsega upoštevanja vredno premišljanje, ki pa sodi v bolj celosten interpretativni koncept. Ker se bom tega lotil podrobneje prihodnje leto (ko bo novo »desetletje« kompletno: 1978–1988), za zdaj samo nekaj opomb. Ambivalentnost ohranjenih modificiranih malomestnih in vaških struktur načeloma daje možnost (vključuje potenco), tako premikov k neregioznosti kot k cerkveni religioznosti. Ali in kdaj bo uresničena ena ali druga možnost v medsebojni povezavi, je odvisno tudi od *globalnih družbenih razmer*. Na to sem opozoril že svoj čas. »Tisto, česar ne gre prezreti in kar je, vsaj po mojem Kerševan podcenil, pa je *percepcija, ki jo ima družbeni sloj (v tem primeru slovensko delavstvo) o svojem dejanskem položaju v družbi*(seveda v primerjavi s drugimi družbenimi sloji: v tem primeru predvsem uslužbenci) *ter o mestu, vlogi in odgovornosti posameznih družbenih institucij za takšen položaj*. Zagotovo je sestavni del te percepcije tudi spoznavanje velikega razkoraka med deklariranim in dejanskim, pa tudi spoznanje o neuresničenju velikih napovedi o socialno pravični družbi enakih, ki je pri nas, ne samo da nismo uspeli uresničiti, marveč smo zašli v globoko vserazsežno družbeno krizo. Ali ni mogoče domnevati, da to pomeni tudi določeno razočaranje nad komunistično oziroma socialistično ideologijo? Zagotovo pa je sestavni del te percepcije tudi spoznanje, da katoliška Cerkev v Sloveniji ni v ničemer odgovorna za družbeni položaj delavstva in drugih družbenih slojev.«\*\*

O zaupanju v Zvezo komunistov in povezanostjo s krizo nereligiozne orientacije sem pisal že na drugem mestu. Mislim, da je mogoče samo s pomočjo celotnega interpretativnega koncepta razložiti podatke, da v obdobju 1978–1987 *delež vernih narašča v vseh treh skupinah delavcev za približno 10% v celotnem obdobju*. Delež nevernih prav tako pada v vseh treh skupinah, a je najmočnejši v skupini kvalificiranih (–12,8%), najšib-

\* prav tam, str: 220

\*\* To sem zapisal v raziskovalnem elaboratu za leto 1984 v Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983, RI FSPN, cik. str: 18

Ogledali si bomo še nekatere tabelarne preglede, da bomo vsaj deloma razstrli notranjo dinamiko sprememb v *delavstvu*.

Tab. št. 5

V %

	← 3						4						5 →					
	visokkvalificirani delavci						kvalificirani delavci						nekvalificirani, polkvalificirani, priučeni delavci *					
	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987
verni	37,9	44,2	41,0	39,1	49,5	48,3	45,8	48,6	54,1	49,9	58,4	57,5	61,0	65,6	68,0	68,6	70,9	69,8
neopredeljeni	15,3	8,0	12,0	14,8	9,7	11,5	15,4	9,8	10,3	15,8	12,7	16,6	10,6	10,0	6,8	8,6	9,3	9,4
neverni	46,8	47,8	47,0	46,1	40,8	40,2	38,8	41,6	35,6	34,3	28,9	26,0	28,4	24,4	25,2	22,8	19,8	20,8
	6,1	5,7	5,9	6,3	5,2	4,4	19,6	22,5	21,9	20,7	21,8	18,2	16,8	17,1	16,9	16,7	17,3	15,5

\* To so le izvlečki iz tabelarnega gradiva, ki so ga pripravili v RC FSPN.

Koeficient kontingence (C) za kompletne tabele, z vsemi poklicno-kvalifikacijskimi skupinami (devet) – 0,44304 (1978)

kejši pri visokokvalificiranih (-6,6%) in kar znaten pri tretji skupini nekvalificiranih delavcev (-7,6%)

Poskusimo dognati še nekaj o tem, za *kakšno povečano cerkveno vernost gre pri delavstvu*:

Pri *visokokvalificiranih delavcih* ostaja skupina vernih – Cerкви zvestih (prvi dve modeliteti) količinsko v osnovi enaka v izhodiščnem in zaključnem letu (11–12%). *Vernost naraste prek le občasnega obiskovanja verskih obredov* in presenetljivo prek skupine vernih – necerkvenih. Padec deleža neregioznih je očiten. Pri *kvalificiranih delavcih* se nekoliko dvigne skupina vernih – Cerкви zvestih, predvsem pa ponovno verni – cerkveno ravnodušni. Iste oznake kot za VKV lahko damo tudi za skupino NKV, PK, priučeni delavci. Tudi pri zadnjih dveh je evidentna kriza nereligiozne orientacije. Povečana cerkvena vernost pri delavstvu je torej predvsem v znamenju porasta verske prakse prek le občasnega (nekajkrat letnega in ob velikih praznikih) obiskovanja verskih obredov. Ni torej še znakov za očitna zmanjševanja razdalje med Cerkvijo in delavstvom, ki bi se izrazila predvsem prek zaznavne krepitve vernih – Cerкви zvestih v vseh delavskih poklicno-kvalifikacijskih skupinah.

Poskusimo zdaj nekoliko поблиže dognati še zastopanost delavskih in uslužbenskih skupin ter kmetov v štirih verskih skupinah.

Ta pregled nam omogoča potemtakem nekoliko natančneje določiti »članstvo« v posameznih skupinah vernikov ter nevernikov. Vsaj na naslednje moramo opomniti:

1. *Verne – cerkveno dosledne*, se pravi tisti del vernikov, ki redno vsako nedeljo obiskujejo verske obrede (v globalu so v opazovanih letih zastopani stabilno z 11–12% oziroma v skupini vernih s povprečnim deležem 23,5%), sestavljajo v vseh letih z najvišjimi deleži *kmetje* ter skupini kvalificirani ter polkvalificirani, nekvalificirani in priučeni delavci (leta 1978 skupaj 66,0%, leta 1987 pa skupaj 68,4%). Ti deleži so celo nekoliko višji kot v prejšnjem desetletju (1968: 57,7%, 1975/76: 51,8%.\*). So tudi sorazmerno stabilni. V letih 1986 in 1987 je bistveno (več kot še enkrat glede na prejšnja leta) porasel tudi delež uslužbencev s srednjo, višjo in visoko izobrazbo; to je novost, ki ni bila pričakovana, vsaj ne tako. Omenjeni uslužbenški delež je količinsko enak deležu kvalificiranih delavcev! Tedaj je nastala delna sprememba v kakovosti cerkvenega članstva, ki je s cerkvijo najbolj povezano. Tega ne zanika niti dejstvo, da so prav v tej skupini vsa leta najmočnejši kmetje z več kot tretjinskim deležem. Kmečko-delavska sestava skupine je še vedno osnovna značilnost.

2. *Verni – cerkveno nedosledni* so, kot že vemo, povezani s Cerkvijo prek verskih obredov vsaj mesečno, torej dokaj pogosto. Njihov povprečni delež je v zadnjem obdobju v celotni populaciji 9,8%, znotraj skupine vernih pa 19,4%. Kot smo to videli že poprej, jih večkrat obravnavamo skupaj s prvo skupino vernih in definiramo kot *verne – Cerкви zveste*. Pa vendarle so vse dosedanje analize pokazale, da je (ne le iz formalnih razlogov) smiselno obravnavati skupino tudi posebej, da je namreč pri njih ugotovljiva statistično pomembna razlika glede identifikacije s cerkvenimi normami, resnicami in vrednotami, če jih primerjamo z vernimi – cerkveno doslednimi. V tem smislu so zato zanimive tudi morebitne razlike glede poklicno – kvalifikacijske sestave. Delež kmetov je v tej skupini nekoliko

\* Glej o tem podrobnosti, Vera in nevera ..., str: 100, Z. Roter

Tab. št. 6

V %

	← 3 →						4 →						5 →					
	VKV						KV						NKV, PK, priučeni *					
	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987
verni cerk. dosledni	8,1	2,7	5,1	7,0	9,7	6,9	7,6	8,5	6,4	7,0	10,4	8,3	14,7	10,9	13,1	13,0	15,7	14,0
verni cerk. nedosledni	3,2	13,3	4,3	3,9	9,7	5,7	7,3	8,7	8,9	9,8	11,3	10,2	11,1	14,7	11,6	14,2	12,8	12,3
verni cerk. ravnodušni	21,8	21,2	23,1	19,5	21,4	25,3	25,4	22,7	26,7	26,4	30,9	30,7	29,0	30,0	30,3	35,5	32,3	34,1
verni necerk.	4,8	7,1	8,5	8,6	8,7	10,3	5,5	8,7	12,1	6,7	5,8	8,3	6,2	10,0	13,1	5,9	10,2	9,4
neverni nedosled.	1,6	2,7	1,7	5,5	2,9	3,4	3,5	4,5	1,4	3,6	3,2	5,0	2,3	1,5	0,9	2,4	0,6	1,9
neverni dosledni	45,2	45,1	45,3	40,6	37,9	36,8	35,3	37,2	34,2	30,7	25,6	21,0	26,1	22,9	24,3	20,4	19,2	18,8

\* Ponovno le izvleček iz tabelarnega gradiva, izdelanega v RC FSPN.

Koefficient kontigence C – 0,48949 (1978), 0,47606 (1980), 0,48025 (1982), 0,47380 (1983), 0,40339 (1986), 0,44100 (1987)



Tab. št. 7

V %

	1		2					3					4					8					*							
	verni – cerk. dosledni		verni cerk. nedosledni					verni cerk. ravnodušni					verni – necerkveni					neverni dosledni												
	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986	1987	1978	1980	1982	1983		1986	1987	1978	1980	1982	1983	1986
usl. sr.																														
viš., vis.	5,3	8,5	8,9	6,6	14,3	14,3	10,0	5,3	13,1	8,6	18,2	15,5	8,0	13,0	7,5	11,0	17,9	17,8	6,3	19,4	10,6	11,8	20,2	24,2	42,8	42,9	42,4	44,2	45,9	48,7
VKV	4,1	1,2	2,6	4,0	4,2	2,6	2,2	7,9	2,3	2,7	4,7	2,5	6,5	6,2	6,5	5,5	4,4	4,7	6,3	5,6	5,9	9,2	7,3	7,0	6,8	6,4	6,8	7,1	6,0	5,0
KV	12,3	14,7	11,9	12,8	19,0	13,0	16,1	20,6	18,2	21,9	22,9	18,5	24,3	26,4	28,2	24,3	26,9	23,5	22,9	27,1	31,2	23,5	20,2	23,4	16,9	21,1	19,4	17,4	17,0	11,8
NKV, PKV																														
priuč.	20,5	14,3	18,7	19,4	22,8	18,7	21,1	26,5	18,2	25,7	20,6	19,0	23,9	26,4	24,6	26,5	22,3	22,2	21,9	23,6	25,9	16,8	28,2	22,7	10,8	9,9	10,6	9,4	10,1	9,0
kmetje	33,2	35,3	34,5	31,7	20,3	36,7	30,6	19,6	31,3	23,0	14,0	23,0	12,3	12,2	17,8	16,1	8,8	10,1	13,5	7,6	5,9	5,0	3,2	3,1	1,1	1,3	1,0	0,5	0,5	1,1

\* Tudi to je izveček iz popolnega tabelarnega gradiva RC FSPN. Izpustil sem 3 tipe odnosa do religije in Cerkve ter 4 poklicno-kvalifikacijske skupine. Kljub temu je možno dokaj zanesljivo primerjalno sklepanje. Delež pomožnih uslužbencev je n. pr. le okrog 2–3%, nasproti uslužbencem z okrog 25% deleža v raziskovalnih populacijah.

C – 0,48949 (1978), 0,47606 (1980), 0,48025 (1982), 0,47380 (1983), 0,40339 (1986), 0,44100 (1987)

bolj umirjen, čeprav še vedno nadpovprečen. Po letu 1986 bolj kot pri prvih *naraste delež uslužbencev* s srednjo, višjo in visoko izobrazbo, leta 1986 celo na 18,2%. Skupni delež kmetov in delavcev pa je podoben: od 67,8% leta 1978 do 60,5% leta 1987, pri tem pa je opazno višja zastopanost kvalificiranih delavcev. *Kmečko – delavska sestava* tudi vernih – cerkveno nedoslednih je še vedno osnovna značilnost.

3. Kot že vemo, so *verni – cerkveno ravnodušni* vsa leta najmočnejša skupina vernih, tako v odnosu do celotne populacije (v opazovanih letih s povprečnim deležem 22,1%), kot znotraj vernih (povprečni delež je 43,7%). Podobno, kot smo to ugotovili pri prvih dveh skupinah vernih, je tudi za tretjo, najmočnejšo, osnovna značilnost delavsko – kmečka sestava s tem, da delež kmetov bistveno pade, delavski pa poraste. Osnovna množica tega cerkvenega članstva so torej kvalificirani (ca 25%) ter polkvalificirani, nekvalificirani in priučeni delavci (tudi okoli 25%), saj znese delavska udeležba leta 1978 48,2% in leta 1987 45,7% ter skupaj s kmeti v istih letih 60,5% oziroma 55,8. Tudi v tej skupini, zlasti z letom 1986, naraste delež uslužbencev s srednjo, višjo in visoko izobrazbo; to govori tudi o tem, da se kaže povečano vključevanje uslužbencev v cerkveno vernost na vseh stopnjah participacije pri verskih obredih.

4. To potrjuje tudi skupina *vernih – necerkvenih* s 6,8% povprečnim deležem v populaciji ter 13,4% zastopanostjo v skupini vernih. Prav tu se je uslužbenški delež povečal kar štirikratno (od 6,3 leta 1978 na 24,2% leta 1987) in skupaj s skupinama kvalificiranih in nekvalificiranih delavcev predstavlja leta 1987 kar 70,8% celotne skupine. Ta skupina je tedaj izrazito *delavsko – uslužbenska*.

5. Primerjalno nam je dobrodošla kontrastna skupina *nevernih – doslednih*; njen delež se je v celotni populaciji zmanjšal od 40,8% leta 1978 na 32,4% leta 1987, a je v obdobju povprečno udeležena s 36,7%. Uslužbenska večina je evidentna od 42,8% leta 1978 na 48,7% leta 1987, torej z naraščajočim trendom. Zastopanost delavstva je trajna (od 34,5% leta 1978 do 25,8%), a v padajočem trendu, zlasti kvalificiranih delavcev. Kriza nereligiozne orientacije, o kateri sem govoril že na več mestih, se tukaj, v količinskem pogledu kaže v obliki »izstopanja« delavcev, pri tem pa se uslužbenški značaj ohranja (še vedno) na rovaš zmanjševanja skupine.

Strnimo na koncu tega dela ključne ugotovitve, ki so utemeljene razumljivo le z določeno stopnjo verjetnosti, tudi glede na omejenost empiričnih raziskav ter devetletnega časovnega obdobja. Najprej je tu ugotovljeno naraščanje vernosti pri delavstvu; očitno gre »v škodo« nevernosti, ki ima padajoč trend. To seveda hkrati pomeni, da se ohranja ter *še bolj utrjuje delavsko – kmečka večina vernikov* v celoti ter v prvih treh verniških grupah še posebej. Delavsko – kmečko tudi zato, ker ostaja vernost kmetov slej ko prej konstantna. Druga novost se kaže v tem, da pada trend nevernosti pri uslužbencih. Ti sicer še vedno ostajajo najbolj neverna skupina v primerjavi z drugimi, a hkrati njihov delež poraste tako med vernimi, obiskovalci verskih obredov, kakor tudi v posameznih verniških grupah. *Nevernost* sicer ostaja večinsko uslužbensko – delavska, a z dodatkom, da se delavski delež pomembno zniža. Tudi na tej točki lahko znova identificiramo krizo nereligiozne orientacije, ne le v količinskem zmanjševanju deleža, marveč tudi v »izstopanju« delavskih skupin, pri tem pa kvalificirani delavci prednjačijo. Potencialno pa krizo nereligiozne usmeritve lahko domnevamo tudi z mož-

nim prihodnjim »izstopanjem« uslužbencev, saj je naraščajoč trend vernosti pri njih popolnoma evidenten.

### SKLEPNE MISLI

Ko smo analizirali podatkovno gradivo javnomnenjskih raziskav za obdobje 1968–1978, publicirali podatke in jih podvrgli tudi javni strokovni oceni, smo izpostavili predvsem naslednje *značilnosti v sliki sekularizirane Slovenije konec 1978 leta*.

1. V opazovanem obdobju (1968–1978) je kazala globalna struktura *vernih in nevernih statistično zaznavno težnjo količinskega nazadovanja* skupine vernih od 67,8% leta 1968 do 45,3% (46,1%) v letu 1978. Ugotovljeni padec je še izrazitejši, če podatke iz leta 1978 primerjamo s podatki iz popisa prebivalstva leta 1953, ko se je za verne prepoznalo kar 85,7% prebivalstva Slovenije. Na tej osnovi lahko utemeljeno zapišemo, da je konec mita o katoliški Sloveniji in gesla »dober katolik – dober Slovenec«. To tudi pomeni, da se je dokončno izčrpala *tradicionalna vloga* katoliške religije – katoliške Cerkve v Sloveniji, ko je imela odločilno vlogo pri konstituiranju slovenskega naroda in pri ohranjanju narodne identitete. Ni odveč opomniti, da vsaj prvi del opazovanega desetletja poteka hkrati z demokratizacijo takratnega političnega in kulturnega življenja, v katerem so med delom marksistov prišli do polne veljave nazori o dialogu med marksisti in kristjani kot strateški usmeritvi, pa tudi politika državnih organov do vere in Cerkve je bila v primerjavi s prejšnjim pa tudi kasnejšim obdobjem bolj liberalna, manj represivna.

2. Druga značilnost se kaže v izraziti heterogeni strukturi vernega prebivalstva, čeprav analitični model niti približno ne izčrpa vseh pestrih načinov in oblik verovanja ter verskega prakticiranja družbenih slojev in posameznikov. Analitični model omogoča ugotoviti, da prevladujejo težnje v znaku rušenja verskega monolitizma, tradicionalizma in triumfalizma. Tako je delež *vernih – cerkveno doslednih*, ki vsako nedeljo obiskujejo verske obrede, padel od 21,7% leta 1968 na 11,8% leta 1978. Le vsak deseti odrasli prebivalec Slovenije je torej v cerkvi vsako nedeljo, in če to vzamemo kot indikator pripadanja Cerkvi kot organizaciji, potem sestavlja le desetina odraslega prebivalstva aktivno članstvo katoliške Cerkve. Če k tem priključimo še tiste, ki gredo v cerkev vsaj enkrat mesečno, potem je bilo tim. *vernih – Cerkvi zvestih* leta 1968 32,0% in leta 1978 20,5%, to pa je v primerjavi z zunanjo sliko predvojne Slovenije izredno malo. Najmočnejšo skupino te heterogene vernosti predstavljajo *verni – cerkveno ravnodušni*, obdobjniki ali kristjani treh dejanj, kot jih tudi imenujejo. Delež te skupine se giblje v opazovanem desetletju od 20–23% in ni zaznati padajočega trenda kot pri prvih. Analiza je pokazala, da gre pri tej skupini za najnižjo možno stopnjo identifikacije s Cerkvijo, saj je npr. pri njih izjemno nizek delež takšnih, ki verujejo v posmrtno življenje. V vseh desetih letih se pojavlja na ravni od 5–8% tudi skupina t. im. vernih – necerkvenih, ki sploh ne obiskujejo verskih obredov, pa tudi v veliki večini zavračajo osnovne, cerkveno formulirane verske resnice. Slika torej nazorno govori o dehomogenizaciji cerkvene vernosti.

3. Tretja značilnost se kaže v velikem *razkoraku med verskimi nazori*

*vernikov in uradno cerkveno doktrino.* V mejah, ki jih vsebujejo javnomnenjske raziskave, smo ugotovili občutno odstopanje religioznih prepričanj vernikov od dogmatičnih resnic, posebej v primeru vere v posmrtno življenje. Prav v vseh skupinah vernih je bilo ugotovljeno znatno odstopanje v smeri, da dvomijo o posmrtnem življenju ali ne verujejo vanj. Celó med vernimi – cerkveno doslednimi vsaj vsak tretji te vere ne sprejema, o njej dvomi ali pa do nje ni opredeljen. Pri vernih – cerkveno ravnodušnih pa je to stanje še bolj »porazno«. T. i. disolucija dogmatičnih verovanj ali množični pojav »nevere vernikov« sta več kot očitni.

4. *Naraščanje nevernosti* je v opazovanem obdobju skoraj spektakularno od 29,6% leta 1968 do 42,8% (43,5%) leta 1978; to pričuje o globinskem razkristjanjevanju slovenske družbe v šestdesetih in sedemdesetih letih. Žal raziskave niso dale nobenih resnejših podatkov o homogenosti ali heterogenosti te nevere kot množičnega pojava ali, kot smo to zapisali leta 1984: »Le po nekaterih znakih lahko sklepamo, da imamo opraviti tako z borbenimi ateisti, s praktičnim in teoretičnim ateizmom, z versko nebržnostjo, skepticizmom in z vsemi drugimi raznovrstnimi oblikami neverovanja. K temu lahko z veliko verjetnostjo dodamo še formalno javno ateistično držo prebivalstva, ki meni, da s tem ustrezajo domnevni uradni, državni ideologiji, da bodo tako lažje napredovali v življenju, oziroma si pridobili manjše ali večje življenjske koristi... Proces desakralizacije je namreč tudi v naši porabniški družbi spraval na površje različne vrste »degradiranega« ritualizma in maskirane mitologije, kar nekateri sociologi imenujejo tudi hibridno sakralnost. Na tak način razmejeni vera in nevera, kot smo to storili v naših raziskavah, pomenita, da se uvrščajo lahko med oblike nevere tudi vsi pojavi praznoverja, demonologije, teozofije, idolatrije, preroštva, iger na srečo, pa tudi pojavi mistike ideoloških totalitarizmov, ne glede na to, ali se pojavlja manifestno, ali pa so v družbenih odnosih navzoči prikrito ali latentno.«\*

5. Po našem mnenju pa sodijo med najbolj zanimive podatke »desetletja« tisti, o *poklicno – slojevski sestavi* vernih in nevernih. Socialna osnova vernih je delavstvo ter kmetje. *Vernost* šestdesetih in sedemdesetih let v Sloveniji je *izrazito delavsko – kmečki* pojav na ravni nad 60% odraslega prebivalstva; to je predvsem in povsem v nasprotju z ideološkimi pričakovanji, ki prevladujejo ves čas po drugi svetovni vojni. Na drugi strani pa je *nevernost* predvsem *uslužbenko – delavski* pojav s prevladovanjem in naraščajočim deležem uslužbencev ter z udeležbo predvsem visoko kvalificiranih delavcev.

(Še vedno) sekularizirana slovenska družba v polovici leta 1987 daje nekoliko drugačno, spremenjeno podobo, v primerjavi z letom 1978, ki bi jo lahko označili z naslednjimi značilnostmi:

1. V obdobju 1978–1987 so nastali v globalni distribuciji vernih, nevernih in neopredeljenih v slovenski družbi nekateri upoštevanja vredni premiki, katerih ustaljenost v časovnem razsežju omogoča dokaj trdno sklepanje o spremembah. Lahko rečemo, da se je ustavil sekularizacijski trend, tako očiten za prejšnje obdobje, vsaj kar zadeva zmanjševanja skupine vernih, pa tudi skupine obiskovalcev verskih obredov. Rahlo dviganje števila vernih (od 46,1% leta 1978 na 52,0% leta 1987) pa tudi obiskovalcev verskih obredov (od 46,5% leta 1978 na 53,2% leta 1987) nam za zdaj še ne

\* Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983, RI FSPN, cikl. 1984, str: 4

daje osnov za zaključke, da imamo že opraviti z revitalizacijo katoliške religije kot povečanjem, obnavljanjem navezanosti ljudi na religijo in povezanostjo s Cerkvijo. Povečanje vernih gre namreč predvsem na rovaš tretje skupine vernih – cerkveno ravnodušnih, ki le redko obiskujejo verske obrede, medtem ko ostaja skupina vernih – Cerkvi zvestih ustaljeno na ravni okrog 20% anketirane populacije.

2. Premiki so nadalje zaznani pri distribuciji stališč o potrebnosti vere v današnjem času. Težnjo po naraščanju kažejo stališča o veri kot pomoči človeku v težavah in stiskah. Bistveno se je zmanjšal delež stališča o nepotrebnosti vere današnjemu človeku. Povečala se je skupina neodločenih in prepолоvil se je delež tistih, ki štejejo vero le kot potrebo neizobraženih. Premiki so, vsaj po našem mnenju, v znamenju počasne demarginalizacije verskega pojava kot človeške potrebe.

3. Več kot očitno pa je prišla v zadnjem obdobju do veljave kriza nereligiozne orientacije najprej na količinski ravni. Delež nevernih se je zmanjšal od 43,5% v letu 1978 na 35,6% leta 1987. Ta kriza se, vsaj za sedaj, ne kaže avtomatično in proporcionalno na revitalizaciji religiozne orientacije. Kriza nereligiozne orientacije ima svojo samostojno osnovo. Ni nastala zaradi povečane kredibilnosti in privlačnosti cerkveno – verskih konceptov in vrednot, marveč zaradi razočaranja, ki je moralno-politične narave; na ravni interpretativne hipoteze lahko to domnevamo z veliko stopnjo verjetnosti. K temu nas navajajo še posebej podatki o dehomogenizaciji stališč neverne populacije glede posmrtnega življenja, saj pričajo, da se rahlja zavest o samozadostnosti človeka v njegovem bivanju.

4. Sekularizacijski učinki prejšnjega obdobja na ravni t. i. disolucije dogmatičnih verovanj še vedno delujejo in se kažejo v še vedno zaznavnem globokem prepadu med stališči vernega prebivalstva na eni ter cerkveno doktrino glede verskih resnic na drugi strani. Če upoštevamo celoto podatkov, domnevamo, da je v tem pogledu dosežena spodnja meja, za katero ni verjetno, da bi se že zniževala. Opazovanja v zvezi z vero v posmrtno življenje namreč kažejo, da nastajata v skupini vernih-Cerkvi zvestih homogenizacija stališč in večja stopnja usklajenosti med verskimi prepričanji vernikov s cerkvenim naukom. Ta trend se bo najbrž še nadaljeval.

5. O premikih, ki so v znamenju zasuka, obrata glede na prejšnje težnje, govori tudi gradivo o poklicno – slojevski determiniranosti vere in nevere v Sloveniji. Namesto »pričakovanega« trenda, da pada vernost pri delavcih, je ugotovljeno obratno: *vernost v delavskih skupinah narašča* in to velja tako za visokokvalificirane delavce (od 37,9% leta 1978 na 48,3% leta 1987), kvalificirane delavce (od 45,8% leta 1978 na 57,5% leta 1987) kot za nekvalificirane (polkvalificirane, priučene) delavce (od 61,0% leta 1978 na 70,9% leta 1987). To seveda tudi pomeni, da se ohranja, obnavlja in še bolj utrjuje *delavsko – kmečka večina med verniki v celoti*, pa tudi po posameznih skupinah vernikov. Čeprav *nevernost ostaja, se ohranja in obnavlja kot uslužbenško – delavski pojav* tudi v zadnjem obdobju; ob tem je novost dvojna. Najprej, ker narašča vernost med uslužbenci, in seveda pada nevernost. Potlej pa tudi, ker več kot očitno pada nevernost pri delavcih, pri tem pa prednjačijo kvalificirani. Tu znova prihaja do veljave kriza nereligiozne orientacije, zanj lahko, če bodo druge okoliščine ostale iste, domnevamo vsaj dvoje: zaradi »izstopanja« uslužbencev in delavcev se bo količinsko še zmanjševala, zaradi večjega distanciranja delavstva bo postala še bolj uslužbenški pojav.